

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

Карпатський національний університет імені Василя Стефаника

Факультет історії, політології і міжнародних відносин

Кафедра політичних наук

ДИПЛОМНА РОБОТА

на здобуття першого (бакалаврського) рівня вищої освіти на тему:

« ПОЛІТИЧНІ АСПЕКТИ ФОРМУВАННЯ КУЛЬТУРИ БЕЗПЕКИ В УКРАЇНСЬКОМУ СУСПІЛЬСТВІ »

Виконав: студент 4 курсу групи
Пнб-41

спеціальності: 052 Політологія
освітньої програми: Політологія.

Національна безпека

Василяш Андрій

Науковий керівник:

к.політ.н. Міщук М.Б.

Рецензент:

к.політ.н, доцент Кобець Ю.В.

Івано-Франківськ, 2026

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1 ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ	7
1.1. Культура, безпека, культура безпеки: сутність понять, характерні ознаки	7
1.2. Взаємозв'язок політичної культури та національної безпеки	13
1.3. Методологія дослідження	18
РОЗДІЛ 2 ПОЛІТИЧНІ ЧИННИКИ ТА ІНСТИТУЦІЙНІ МЕХАНІЗМИ ТРАНСФОРМАЦІЇ КУЛЬТУРИ БЕЗПЕКИ В УКРАЇНІ.....	22
2.1. Державна політика України у сфері безпекової освіти та комунікації	22
2.2. Війна за Незалежність України та її вплив на зміну безпекових орієнтацій українського суспільства	29
2.3. Взаємодія органів державної влади та громадянського суспільства.....	36
РОЗДІЛ 3 СТРАТЕГІЧНІ ПРІОРИТЕТИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ УТВЕРДЖЕННЯ ВИСОКОЇ КУЛЬТУРИ БЕЗПЕКИ.....	45
3.1. Впровадження стандартів НАТО у цивільній та політичній сферах	45
3.2. Інформаційна безпека та протидія дезінформації	51
3.3. Перспективи розвитку культури безпеки у повоєнний період	58
ВИСНОВКИ	70
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	74

ВСТУП

Актуальність дослідження. Повномасштабне вторгнення російської федерації 24 лютого 2022 р. стало точкою біфуркації не лише для безпекового середовища України, а й для суспільної свідомості загалом. Проте було б помилкою вважати, що проблема формування культури безпеки виникла саме в цей момент. Анексія Криму 2014 р., початок збройного конфлікту на Донбасі, гібридна агресія, що тривала впродовж восьми років, – усе це виявило системну неготовність значної частини українського суспільства до адекватного сприйняття загрози і відповідного реагування на них. Держава, яка з 1991 р. послідовно демілітаризувала суспільну свідомість, роззброювалась і декларувала позаблоковий статус, опинилась у ситуації, коли культура безпеки мала формуватись буквально «під вогнем».

Водночас саме війна продемонструвала потужний потенціал українського громадянського суспільства: волонтерський рух, територіальна оборона, інформаційний спротив – усе це стало проявами низової безпекової культури, яка формувалась часто всупереч, а не завдяки цілеспрямованій державній політиці. Такий парадокс потребує ґрунтовного політологічного осмислення.

Проблема дослідження визначається протиріччям між нагальною потребою високої культури безпеки як передумови виживання держави та суспільства в умовах екзистенційної загрози – з одного боку, і фрагментарністю, непослідовністю та інституційною слабкістю політики її формування – з другого. Окремим проблемним полем є те, що культура безпеки досі не стала предметом цілісної державної стратегії, хоча окремі її елементи присутні в низці нормативних документів, зокрема у Стратегії національної безпеки України 2020 р. та Стратегії воєнної безпеки 2021 р..

Мета дослідження – визначити політичні аспекти, чинники та механізми формування культури безпеки в українському суспільстві, а також

окреслити стратегічні пріоритети її утвердження в контексті євроатлантичної інтеграції та повоєнної відбудови.

Завдання дослідження. Реалізація поставленої мети передбачає розв'язання таких завдань:

- розкрити зміст понять «культура», «безпека», «культура безпеки» та визначити їх характерні ознаки;
- проаналізувати взаємозв'язок політичної культури та національної безпеки;
- дослідити державну політику України у сфері безпекової просвіти та комунікації;
- дослідити процес впровадження стандартів НАТО у цивільній та політичній сферах;
- визначити роль інформаційної безпеки та протидії дезінформації у формуванні культури безпеки;

Об'єкт дослідження. Об'єктом дослідження є культура безпеки як складова політичного процесу в Україні.

Предмет дослідження. Предметом дослідження виступають політичні чинники, інституційні механізми та стратегічні пріоритети формування культури безпеки в українському суспільстві.

Стан наукової розробки проблеми. Серед українських дослідників теоретичні засади національної безпеки розробляли В. Горбулін, О. Литвиненко, О. Власюк. Проблематику політичної культури в контексті безпекових процесів досліджували М. Михальченко, Ф. Рудич, А. Колодій. Безпекову політику України в умовах гібридної війни аналізували Г. Перепелиця, Є. Магда, В. Смолянук. Питання громадянського суспільства та його ролі у безпековій сфері висвітлювали О. Корнієвський, Д. Тужанський, А. Крутов. Інформаційну безпеку як складову культури безпеки досліджували Г. Почепцов, О. Золотар, Д. Дубов.

Серед зарубіжних авторів слід відзначити роботи Б. Бузана та О. Вевера, які запропонували концепцію секьюритизації, що має пряме відношення до

розуміння того, як суспільство визначає загрози. К. Бут і Р. Вен Джонс розвивали критичні підходи до безпекових досліджень. Концепцію стратегічної культури, тісно пов'язану з культурою безпеки, розробляли К. Грей, А. Джонстон, К. Лантіс.

Проте комплексне політологічне дослідження саме культури безпеки як цілісного феномену, особливо в контексті трансформацій, спричинених повномасштабною війною, залишається недостатньо розробленим. Більшість наявних праць зосереджуються на окремих аспектах – военній безпеці, інформаційних загрозах, цивільному захисті – без спроби інтегрувати їх у єдину теоретичну рамку.

Методи дослідження. Робота спирається на комплекс загальнонаукових та спеціальних методів. Системний підхід використано для аналізу культури безпеки як цілісного явища, що функціонує на перетині політичної, безпекової та соціокультурної підсистем. Інституційний аналіз застосовано для дослідження ролі державних органів та інститутів громадянського суспільства. Порівняльний метод дозволив зіставити українські реалії з досвідом країн-членів НАТО. Метод аналізу документів використано при дослідженні нормативно-правової бази. Дискурс-аналіз застосовано для вивчення безпекових наративів у публічному просторі.

Наукова новизна. Наукова новизна роботи полягає у спробі цілісного політологічного аналізу культури безпеки в українському суспільстві з урахуванням трансформацій, зумовлених повномасштабною війною, та в контексті євроатлантичної інтеграції. Уперше запропоновано авторську модель структури культури безпеки, що інтегрує когнітивний, ціннісний та поведінковий компоненти.

Практичне значення. Практичне значення отриманих результатів полягає в тому, що висновки та рекомендації можуть бути використані при розробці державних стратегій і програм у сфері безпекової просвіти, а також у навчальному процесі при викладанні курсів політології, національної безпеки та державного управління.

Структура дослідження. Робота складається зі вступу, трьох розділів (дев'яти підрозділів), висновків та списку використаних джерел.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ

1.1. Культура, безпека, культура безпеки: сутність понять, характерні ознаки

Для того, щоб предметно аналізувати політичні аспекти формування культури безпеки, необхідно спершу чітко визначити понятійний апарат, яким ми оперуватимемо. Складність полягає у тому, що кожне з трьох ключових понять – «культура», «безпека» і, особливо, їх синтез «культура безпеки» – є багатозначним, по-різному тлумачиться у різних дисциплінарних контекстах і не має єдиного загальноприйнятого визначення [42, с. 23].

Починаючи з класичного визначення Е. Тайлора, який описував культуру як «складне ціле, що включає знання, вірування, мистецтво, мораль, право, звичаї та будь-які інші здібності й навички, набуті людиною як членом суспільства», наука нагромадила сотні дефініцій цього поняття. У контексті нашого дослідження принциповим є не антропологічне чи мистецтвознавче, а саме соціально-політичне розуміння культури.

У політичній науці культура розглядається передусім як система цінностей, норм, установок і моделей поведінки, що поділяються членами певної спільноти та передаються від покоління до покоління через механізми соціалізації [44, с. 19]. Таке розуміння бере початок від робіт Г. Алмонда та С. Верби, які в 1960-х р. запровадили концепцію «політичної культури» і визначили її як «розподіл серед членів політичної системи орієнтацій щодо політичних об'єктів» [1, с. 15].

Для нашого дослідження важливо підкреслити кілька властивостей культури як соціального явища. По-перше, культура не є чимось статичним – вона змінюється під впливом зовнішніх шоків, цілеспрямованої політики та внутрішньої динаміки суспільства. По-друге, культура має як глибинний (базові цінності, ментальні моделі), так і поверхневий (практики, ритуали,

символи) рівні, причому зміни на поверхневому рівні не обов'язково свідчать про трансформацію глибинних установок. По-третє, культура не є монолітною – в будь-якому суспільстві співіснують різні субкультури, контркультури, регіональні та поколіннєві відмінності [8, с. 124].

Український політолог М. Михальченко справедливо зазначає, що в умовах суспільних трансформацій, які переживає Україна з 1991 р., культурні зміни відбуваються нерівномірно: «Інституційні зміни можуть здійснюватися порівняно швидко, тоді як зміна ціннісних орієнтацій потребує зміни поколінь» [18, с. 42]. Це спостереження є надзвичайно актуальним для розуміння процесу формування культури безпеки.

Безпека є одним із фундаментальних понять політичної науки та міжнародних відносин, водночас – одним із найбільш дискусійних. Традиційне, реалістичне розуміння безпеки зводило її переважно до захисту держави від зовнішніх воєнних загроз. Б. Бузан у класичній роботі «People, States and Fear» одним із перших обґрунтував необхідність розширення концепту безпеки за межі суто воєнного виміру, включивши до нього політичний, економічний, соціальний та екологічний сектори [43, с. 19]. Однак починаючи з 1980-х р. відбулося суттєве розширення та поглиблення цього поняття.

Копенгагенська школа безпекових досліджень (Б. Бузан, О. Вевер, Я. де Вільде) запропонувала розглядати безпеку у п'яти секторах: воєнному, політичному, економічному, соціальному (соціетальному) та екологічному [44, с. 21]. Ключовим внеском цієї школи стала теорія секьюритизації – розуміння безпеки не як об'єктивного стану, а як результату дискурсивного процесу, в якому певне питання визначається як екзистенційна загроза і тим самим переводиться у площину надзвичайних заходів.

В. Горбулін та О. Литвиненко визначають національну безпеку як «захищеність життєво важливих інтересів людини і громадянина, суспільства і держави, за якої забезпечуються сталий розвиток суспільства, своєчасне виявлення, запобігання і нейтралізація реальних та потенційних загроз

національним інтересам» [7, с. 11]. Це визначення кореспондує із Законом України «Про національну безпеку України» від 21 червня 2018 р., який є базовим нормативним актом у цій сфері [24].

Для цілей нашого дослідження важливо розмежувати кілька рівнів безпеки:

- індивідуальна безпека (безпека особи, її життя, здоров'я, прав і свобод);
- суспільна (соціетальна) безпека (збереження ідентичності, цінностей, соціальної згуртованості);
- державна безпека (територіальна цілісність, суверенітет, стабільність інституцій);
- міжнародна безпека (стабільність міжнародного порядку, відсутність системних загроз).

Культура безпеки, як ми побачимо далі, пронизує всі ці рівні і є, власне кажучи, тим «сполучним тканином», що визначає здатність суспільства адекватно ідентифікувати загрози та реагувати на них на кожному з рівнів.

Термін «культура безпеки» (*safety culture / security culture*) вперше набув широкого вжитку після аварії на Чорнобильській АЕС 1986 р.. Міжнародна група з ядерної безпеки (INSAG), яка діє під егідою МАГАТЕ, у 1991 р. визначила культуру безпеки як «набір характеристик і особливостей діяльності організацій та поведінки окремих осіб, який встановлює, що проблемам безпеки, як таким, що мають вищий пріоритет, приділяється увага, визначена їх значущістю» [45, с. 4].

Важливо зазначити, що в англійській мові існує розрізнення між *safety culture* (культура безпеки в техногенному, виробничому сенсі – захист від аварій, нещасних випадків) та *security culture* (культура безпеки у більш широкому сенсі – захист від навмисних загроз, у тому числі воєнних, терористичних, кібернетичних). В українській мові обидва поняття зазвичай перекладаються однаково, що створює певну термінологічну плутанину.

У політологічному контексті нас цікавить саме *security culture* – тобто система цінностей, знань, установок та практик, що визначають здатність

суспільства та його інститутів розпізнавати, оцінювати загрози безпеці та адекватно на них реагувати.

В. Смолянюк, один із небагатьох українських дослідників, що безпосередньо працює з цією категорією, визначає культуру безпеки як «інтегративну характеристику розвитку суспільства, що відображає рівень усвідомлення цінності безпеки, ступінь поширення знань про загрози та ризики, готовність діяти відповідно до безпекових стандартів і норм» [32, с. 56]. Це визначення цінне тим, що фіксує три ключові компоненти культури безпеки:

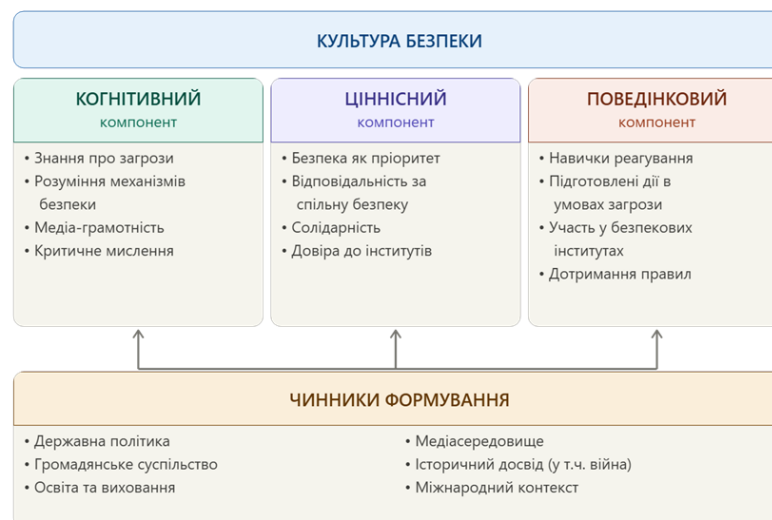
1. Когнітивний компонент – знання про загрози, ризики, механізми забезпечення безпеки, права та обов'язки у сфері безпеки.

2. Ціннісний (аксіологічний) компонент – ставлення до безпеки як до пріоритетної цінності, усвідомлення її важливості, готовність до певних обмежень заради безпеки.

3. Поведінковий (діяльнісний) компонент – реальні практики, навички, моделі поведінки у ситуаціях загрози.

На основі аналізу наявних підходів ми пропонуємо таку структурну модель культури безпеки (Рис. 1.1).

Рисунок 1.1. Структурна модель культури безпеки

Джерело: складено автором на основі [44; 33; 45]

Варто зупинитися на кількох принципових характеристиках культури безпеки, які визначають її місце у політичному процесі.

По-перше, культура безпеки є не лише індивідуальною, а й колективною характеристикою. Вона проявляється на рівні суспільства в цілому, окремих спільнот, організацій, інститутів. Держава з високою культурою безпеки – це не просто держава з сильною армією, а держава, де широкі верстви населення усвідомлюють загрози, довіряють інститутам безпеки, готові дотримуватись безпекових правил і, за необхідності, брати активну участь в обороні [18, с. 42].

По-друге, культура безпеки має історичний вимір. Вона формується під впливом колективного досвіду – як травматичного (війни, катастрофи, окупації), так і позитивного (успішний спротив, перемоги, ефективна діяльність безпекових інститутів). Для України цей аспект особливо важливий, оскільки радянський і пострадянський спадок створив специфічну конфігурацію безпекових установок, що суттєво відрізняється від тієї, яку ми спостерігаємо у країнах із тривалим досвідом демократії та членства у колективних системах безпеки [17, с. 112].

По-третє, культура безпеки нерозривно пов'язана з довірою. Довіра до держави, її безпекових інститутів, до співгромадян, до міжнародних партнерів – усе це є підґрунтям ефективної культури безпеки. Суспільство, де громадяни не довіряють ні державі, ні одне одному, не може сформувати дієву культуру безпеки, навіть якщо на формальному рівні існують усі необхідні інституції та нормативні документи [29, с. 88].

По-четверте, культура безпеки має інклюзивний характер. На відміну від спеціалізованих безпекових знань, якими володіють фахівці (військові, розвідники, поліцейські), культура безпеки стосується кожного члена суспільства. Це не означає, що кожен громадянин має бути експертом із безпекових питань, але кожен має мати базовий рівень безпекової обізнаності та відповідні навички.

Для кращого розуміння специфіки культури безпеки як політичного явища доцільно порівняти її із суміжними поняттями (Табл. 1.1).

Таблиця 1.1

Співвідношення поняття «культура безпеки» із суміжними категоріями

Поняття	Фокус уваги	Сфера застосування	Суб'єкт	Відношення до культури безпеки
Політична культура	Ставлення до політичної системи, участь	Політична система	Громадяни, еліти	Ширше поняття; культура безпеки – її специфічний аспект
Стратегічна культура	Переваги щодо застосування сили	Зовнішня та безпекова політика	Еліти, держава	Перетинається; стратегічна культура формує безпековий дискурс
Оборонна свідомість	Готовність до захисту країни	Воєнна сфера	Громадяни	Вужче поняття; є частиною культури безпеки
Безпекова грамотність	Знання та навички у сфері безпеки	Освіта, просвіта	Громадяни	Когнітивний компонент культури безпеки
Культура стійкості (resilience)	Здатність відновлюватись після шоків	Усі сфери	Суспільство, інститути	Близьке поняття; стійкість – результат високої культури безпеки

Джерело: складено автором на основі [44; 17; 18; 33]

Окремо слід зупинитись на понятті «резильєнтність» (resilience), яке останнім часом набуло великої популярності як у академічному, так і у політичному дискурсі. Цей термін означає здатність системи (суспільства, держави, інституції) протистояти шокам, адаптуватися до нових умов і відновлюватися після них. НАТО, починаючи з Варшавського саміту 2016 р., розглядає резильєнтність як ключовий елемент колективної оборони [50]. У цьому контексті культура безпеки може розглядатися як один із фундаментальних чинників суспільної резильєнтності – адже саме ціннісні установки, знання та навички визначають здатність суспільства мобілізуватися перед обличчям загрози.

Отже, культура безпеки – це система цінностей, знань, норм та практик, що визначають здатність суспільства та його інститутів ідентифікувати

загрози національній безпеці, адекватно оцінювати ризики та діяти відповідно до безпекових пріоритетів на індивідуальному, інституційному та суспільному рівнях.

1.2. Взаємозв'язок політичної культури та національної безпеки

Дослідження взаємозв'язку між політичною культурою та національною безпекою є, по суті, дослідженням того, як суспільні цінності, установки та моделі поведінки впливають на здатність держави та суспільства забезпечувати власну безпеку, і навпаки – як безпекове середовище трансформує політичну культуру.

Концепція політичної культури, запропонована Г. Алмондом та С. Вербою у праці «Громадянська культура», передбачала виокремлення трьох типів: парохіальної (приходської), підданської та учасницької [1, с. 17]. Кожен із цих типів має специфічні імплікації для безпекової сфери. Парохіальна культура, де громадяни мало цікавляться державними справами, означає низький рівень безпекової обізнаності та участі. Підданська культура передбачає пасивне делегування безпекових функцій державі без критичної оцінки ефективності цієї діяльності. Учасницька культура, навпаки, передбачає активну залученість громадян до безпекових процесів.

А. Колодій, досліджуючи особливості політичної культури українського суспільства, характеризує її як «перехідну», що поєднує елементи підданської та учасницької культур, причому співвідношення між ними суттєво відрізняється залежно від регіону, покоління та рівня освіти [13, с. 21]. Ця характеристика має пряме значення для розуміння безпекових установок: якщо частина суспільства схильна пасивно покладатися на державу в питаннях безпеки, а інша – готова брати активну участь, це створює неоднорідне безпекове середовище, що ускладнює формування єдиної культури безпеки.

Взаємозв'язок політичної культури та національної безпеки проявляється через кілька механізмів, які доцільно розглянути детальніше.

Перший механізм – легітимація безпекової політики. Будь-яка державна безпекова політика потребує суспільної легітимації. Від того, наскільки суспільство довіряє державним інститутам, залежить рівень підтримки безпекових рішень – від збільшення оборонних витрат до мобілізації. Це добре ілюструє досвід України: якщо у 2013 р. рівень довіри до Збройних Сил України становив лише 17% (за даними Центру Разумкова), то після початку російської агресії у 2014 р. він почав стрімко зростати і у 2023 р. досяг рекордних 96% [36; 36]. Така радикальна зміна свідчить не лише про ефективність самих ЗСУ, а й про глибоку трансформацію безпекових установок суспільства.

Другий механізм – ідентифікація загроз. Політична культура визначає те, що суспільство сприймає як загрозу. У термінах Копенгагенської школи, секьюритизація – це процес, в якому певне питання дискурсивно конструюється як загроза. Однак успішність цього процесу залежить від того, чи резонує безпековий наратив із наявною політичною культурою. Наприклад, спроби російської пропаганди представити НАТО як загрозу для України були успішними серед тієї частини суспільства, чия політична культура була сформована радянськими наративами. Водночас для іншої частини суспільства, орієнтованої на європейські цінності, НАТО сприймалося як гарант безпеки [6, с. 120].

Третій механізм – мобілізація та участь. Політична культура визначає готовність громадян до участі у забезпеченні безпеки – від виконання військового обов'язку до волонтерської діяльності, від дотримання правил цивільного захисту до участі у територіальній обороні. Як зазначає Ф. Рудич, «демократична політична культура передбачає баланс між правами особи та її відповідальністю перед суспільством, зокрема у безпековій сфері» [29, с. 156].

Четвертий механізм – контроль за безпековим сектором. Рівень розвитку політичної культури визначає ефективність демократичного

цивільного контролю над силовими структурами. Суспільство з розвиненою учасницькою культурою вимагає від безпекового сектору прозорості, підзвітності, дотримання прав людини. Суспільство з підданською культурою, навпаки, схильне некритично сприймати будь-які дії силових структур або, що також трапляється, повністю ігнорувати безпекову сферу, сприймаючи її як закриту та незрозумілу [30, с. 130].

Зворотний вплив – безпекового середовища на політичну культуру – є не менш потужним. Загрози та виклики безпеці можуть як консолідувати суспільство, так і поглиблювати його розколи. Війна, як правило, призводить до різкої трансформації політичної культури: зростає згуртованість, підвищується довіра до збройних сил, змінюються уявлення про пріоритети державної політики [17, с. 128].

Для України цей зворотний вплив має особливе значення. Г. Перепелиця аргументує, що «війна 2014 р. стала каталізатором формування нової української політичної ідентичності, в якій безпековий вимір зайняв центральне місце» [20, с. 45]. Повномасштабне вторгнення 2022 р. лише підсилило цю тенденцію, перетворивши безпеку із периферійної теми на абсолютний пріоритет суспільної та політичної порядку денного.

Водночас слід застерегти від спрощеного розуміння цього зв'язку. Війна дійсно мобілізує суспільство, але ця мобілізація може мати різні наслідки для політичної культури. З одного боку, вона може сприяти формуванню «громадянської культури безпеки», заснованої на відповідальності, солідарності та демократичній участі. З другого боку, існує ризик формування «мілітаристської культури безпеки», що ґрунтується на ксенофобії, нетерпимості до інакодумства та авторитарних тенденціях [18, с. 198].

О. Власюк зазначає, що ключовим завданням є формування саме демократичної моделі культури безпеки, яка поєднує високий рівень безпекової обізнаності та готовності до захисту країни із повагою до прав людини, верховенством права та демократичним цивільним контролем [3, с. 8]. Це завдання набуває особливої актуальності в контексті євроатлантичної

інтеграції України, адже НАТО та ЄС розглядають демократичний характер безпекового сектору як обов'язкову умову членства.

Для ілюстрації динаміки взаємозв'язку між безпековими подіями та змінами у суспільних установах наведемо таблицю, що відображає зміну ставлення українського суспільства до ключових безпекових інститутів і рішень (Табл. 1.2).

Таблиця 1.2

**Динаміка ставлення українського суспільства до безпекових питань
(2012-2024 рр.)**

Показник	2012	2014	2019	2022	2024
Підтримка вступу до НАТО, %	13	34	50	83	82
Довіра до Збройних Сил, %	17	51	62	97	96
Готовність захищати країну зі зброєю, %	22	38	42	57	54
Сприйняття росії як загрози, %	7	66	73	94	93

Джерело: складено автором на основі даних соціологічних досліджень Центру Разумкова [36; 37], Київського міжнародного інституту соціології [12]

Дані таблиці наочно демонструють радикальну трансформацію безпекових установок українського суспільства під впливом війни. Особливо вражаючою є динаміка підтримки вступу до НАТО: від 13% у 2012 р. до 83% у 2022 р.. Це не лише зміна зовнішньополітичних преференцій – це фундаментальна зміна безпекової парадигми, перехід від ілюзії нейтралітету до усвідомлення необхідності членства у системі колективної безпеки.

Соціологічні дані фіксують зміну декларованих установок, але не обов'язково відображають глибинну трансформацію культури безпеки. Між відповіддю на запитання соціолога «Чи підтримуєте ви вступ до НАТО?» та реальним розумінням того, що таке НАТО, які зобов'язання накладає членство, які стандарти потрібно імплементувати – величезна дистанція. Тому формування культури безпеки не зводиться до зміни відповідей у соціологічних опитуваннях, а передбачає глибоку роботу з когнітивним, ціннісним та поведінковим компонентами.

Окремо варто зупинитися на ролі еліт у формуванні взаємозв'язку між політичною культурою та національною безпекою. Безпекова політика є сферою, де роль еліт традиційно є визначальною. Саме політичні еліти формують безпекові стратегії, визначають пріоритети, розподіляють ресурси. Водночас саме від еліт залежить те, чи буде безпекова проблематика предметом суспільного дискурсу, чи залишиться «закритою» темою, доступною лише вузькому колу посадовців.

Є. Магда зазначає, що однією з ключових проблем української безпекової політики до 2014 р. була саме «закритість» безпекового дискурсу: суспільство було фактично усунене від обговорення безпекових питань, а еліти використовували безпекову проблематику переважно для маніпулювання громадською думкою – то залякуючи загрозою з боку росії, то, навпаки, заспокоюючи обіцянками «стратегічного партнерства» [17, с. 157]. Така практика не сприяла формуванню реалістичної культури безпеки, натомість створювала спотворене сприйняття безпекового середовища.

Ще одним аспектом взаємозв'язку політичної культури та безпеки є проблема соціальної довіри. Г. Г. Почепцов у класичній роботі «Стратегічні комунікації: стратегічні комунікації в політиці, бізнесі та державному управлінні» показав, що соціальний капітал – мережі горизонтальних зв'язків, взаємна довіра, норми взаємності – є ключовим чинником ефективності інституцій, у тому числі безпекових [22, с. 150]. Суспільство з високим рівнем соціальної довіри здатне до швидкої самоорганізації перед обличчям загрози, що й продемонструвала Україна у перші тижні та місяці повномасштабного вторгнення [38].

За даними дослідження Фонду «Демократичні ініціативи» та Центру Разумкова, проведеного у грудні 2022 р., рівень міжособистісної довіри в українському суспільстві суттєво зріс порівняно з довоєнним періодом: 69% респондентів зазначили, що «більшості людей можна довіряти», тоді як у 2021 р. цей показник становив лише 23% [36]. Цей стрибок є безпрецедентним і

свідчить про те, що спільний досвід протистояння агресії консолідував суспільство та створив нову якість соціальних зв'язків.

Таким чином, взаємозв'язок політичної культури та національної безпеки є складним, багатовимірним і динамічним. Він не зводиться до простої каузальної залежності, а являє собою систему зворотних зв'язків, де зміни в одній сфері тягнуть за собою зміни в іншій. Для України ключовим завданням є перетворення ситуативної мобілізації, спричиненої війною, на стійку, інституційно закріплену культуру безпеки, що базується на демократичних цінностях і здатна відтворюватися навіть після завершення активних бойових дій.

1.3. Методологія дослідження

Дослідження такого складного та багатовимірного явища, як культура безпеки, потребує комплексного методологічного підходу, який поєднує різні рівні аналізу, дослідницькі стратегії та конкретні методи. У цьому підрозділі ми обґрунтуємо методологічну рамку, в якій здійснюється наше дослідження.

Загальнонаукові засади. Методологічною основою роботи є комплекс підходів, що дозволяють досліджувати культуру безпеки в її політичному вимірі.

Системний підхід використовується як базова методологічна парадигма. Культура безпеки розглядається як складова загальної системи національної безпеки, що, своєю чергою, є підсистемою політичної системи суспільства. Системний підхід дозволяє бачити взаємозв'язки між різними компонентами культури безпеки (когнітивним, ціннісним, поведінковим), а також між культурою безпеки та іншими елементами безпекової системи – нормативно-правовою базою, інституціями, ресурсами, зовнішнім безпековим середовищем [5, с. 23].

Системний підхід є особливо корисним для розуміння того, чому окремі елементи безпекової політики можуть бути ефективними самі по собі, але не

створювати синергетичного ефекту. Наприклад, наявність стратегічних документів у сфері безпеки (нормативна складова), безпекових інституцій (інституційна складова) та навіть підготовлених кадрів (ресурсна складова) не гарантує високої культури безпеки, якщо відсутній зв'язок між цими елементами та суспільством.

Інституціоналізм (у його «новому» варіанті) дозволяє аналізувати роль формальних та неформальних інституцій у формуванні культури безпеки. Формальні інституції – це органи державної влади, що відповідають за безпеку (РНБО, Міністерство оборони, Міністерство внутрішніх справ, СБУ тощо), а також нормативно-правові акти, що регулюють безпекову сферу. Неформальні інституції – це суспільні норми, традиції, практики, що визначають ставлення до безпекових питань, а також мережі громадянського суспільства (волонтерські організації, ветеранські об'єднання, медіа тощо) [30, с. 55].

Неоінституційний підхід акцентує увагу на тому, що інституції не лише обмежують поведінку акторів, а й формують їхні преференції та ідентичності. У контексті нашого дослідження це означає, що безпекові інституції не просто «забезпечують безпеку» – вони формують уявлення суспільства про те, що таке безпека, хто за неї відповідає, як вона має забезпечуватись.

Конструктивізм як методологічна позиція є особливо актуальним для дослідження культури безпеки. Конструктивістський підхід, широко використовуваний у безпекових дослідженнях (А. Вендт, П. Катценштайн, Т. Хопф), наголошує на тому, що безпека є не лише об'єктивним станом, а й соціальним конструктором – результатом інтерпретації, комунікації, дискурсивних практик [44, с. 30]. Загрози не існують «самі по собі» – вони сприймаються, інтерпретуються, ранжуються через призму культурних фільтрів. Культура безпеки якраз і є тією «призмою», через яку суспільство дивиться на безпекове середовище.

Спеціальні методи. Поряд із загальнонауковими підходами в роботі використовуються конкретні методи дослідження.

Метод аналізу документів є основним методом збору емпіричного матеріалу. Аналізуються нормативно-правові акти України у сфері безпеки (закони, укази, стратегії, концепції), документи міжнародних організацій (НАТО, ЄС, ООН, ОБСЄ), стратегічні комунікації державних органів, звіти аналітичних центрів.

Серед ключових документів, що аналізуються:

- Закон України «Про національну безпеку України» (2018) [24];
- Стратегія національної безпеки України (2020) [26];
- Стратегія воєнної безпеки України (2021) [27];
- Доктрина інформаційної безпеки України (2017) [28];
- стратегічні концепції НАТО 2010 та 2022 р.р. [50; 49].

Порівняльний метод використовується для зіставлення українського досвіду формування культури безпеки з досвідом інших країн, передусім країн Балтії (Естонія, Латвія, Литва) та Фінляндії, які мають схожий досвід сусідства з росією та сформували ефективні моделі культури безпеки. Також порівнюються різні періоди розвитку безпекової культури в самій Україні – до 2014 р., 2014-2022 р.р., після 24 лютого 2022 р..

Аналіз вторинних соціологічних даних дозволяє виявити динаміку безпекових установок українського суспільства. Використовуються дані соціологічних досліджень Центру Разумкова [36; 37], Київського міжнародного інституту соціології (КМІС) [12], Фонду «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва, Rating Group.

Дискурс-аналіз застосовується для дослідження безпекових наративів у публічному просторі – як офіційних (дискурс влади), так і медійних та громадських. Цей метод дозволяє виявити, як конструюються уявлення про загрози, як визначаються «свої» та «чужі» у безпековому дискурсі, які моделі безпекової поведінки транслуються суспільству.

Висновок до Розділу 1

Культура безпеки є інтегративним явищем, що охоплює когнітивний (знання про загрози та механізми безпеки), ціннісний (ставлення до безпеки як пріоритету) та поведінковий (реальні практики та навички) компоненти. На відміну від суто спеціалізованих безпекових знань, культура безпеки є характеристикою суспільства в цілому і визначає його здатність ідентифікувати загрози та адекватно реагувати на них.

РОЗДІЛ 2

ПОЛІТИЧНІ ЧИННИКИ ТА ІНСТИТУЦІЙНІ МЕХАНІЗМИ ТРАНСФОРМАЦІЇ КУЛЬТУРИ БЕЗПЕКИ В УКРАЇНІ

2.1. Державна політика України у сфері безпекової просвіти та комунікації

Формування культури безпеки не відбувається стихійно – воно потребує цілеспрямованої державної політики, яка включає нормативно-правове забезпечення, інституційні механізми, освітні програми та стратегічні комунікації. Аналіз української державної політики у цій сфері доцільно здійснювати в хронологічній логіці, виділяючи кілька етапів, кожен із яких мав свою специфіку.

Період 1991-2013 рр.: безпекова політика без культури безпеки. Перші два десятиліття незалежності України характеризувалися парадоксальною ситуацією: держава формально мала розгалужену систему безпекових інституцій (Збройні Сили, СБУ, МВС, Прикордонна служба тощо), але цілеспрямована політика формування безпекової свідомості суспільства фактично була відсутня.

Причин цього було кілька. Насамперед, після здобуття незалежності домінував наратив «кінця історії» та «миру через партнерство». Україна добровільно відмовилася від ядерної зброї (Будапештський меморандум 1994 р.), послідовно скорочувала Збройні Сили, декларувала позаблоковий статус. У Конституції 1996 р. було закріплено прагнення до «постійного нейтралітету», а Воєнна доктрина 2004 р. фіксувала «відсутність прямої воєнної загрози» [5, с. 34]. У такому контексті формування культури безпеки не сприймалося як пріоритет – навпаки, будь-які спроби актуалізувати безпекову проблематику нерідко кваліфікувалися як «мілітаризм» або «провокація».

В. Горбулін у своїх публікаціях неодноразово звертав увагу на те, що «Україна системно роззброювала не лише армію, а й суспільну свідомість, створюючи ілюзію безпеки там, де її не було» [5, с. 42]. Показовим є те, що предмет «Захист Вітчизни» у школах поступово маргіналізувався, військові кафедри при університетах скорочувалися, а служба у Збройних Силах сприймалася значною частиною суспільства не як почесний обов'язок, а як покарання для тих, хто не зміг «відмазатися».

Окремою проблемою була інформаційна сфера. Українське медіапростір був значною мірою заповнений російським контентом, який транслював відповідні безпекові наративи: росія як «братня держава», НАТО як загроза, Захід як ворог. Державна інформаційна політика у сфері безпеки була фрагментарною та реактивною – вона зводилася переважно до ситуативних заяв посадовців, а не до системної безпекової просвіти [17, с. 164].

Період 2014-2021 рр.: пробудження та перші кроки. Анексія Криму та початок збройного конфлікту на Донбасі стали шоком, який змусив переглянути підходи до безпекової політики. Цей перегляд відбувався одночасно на кількох рівнях.

На нормативному рівні було ухвалено низку стратегічних документів. У 2015 р. – Стратегію національної безпеки України, яка вперше чітко визначила росію як основне джерело загроз. У 2016 р. – Стратегічний оборонний бюлетень, що окреслив напрями реформування сектору безпеки і оборони. У 2017 р. – Доктрину інформаційної безпеки України, яка зафіксувала загрози в інформаційній сфері та визначила механізми протидії [28].

Особливе значення мав Закон України «Про національну безпеку України» від 21 червня 2018 р. [24]. Цей закон не лише визначив засади державної політики у сфері безпеки, а й закріпив принцип демократичного цивільного контролю над силовими структурами, що є важливим елементом демократичної культури безпеки. Закон також передбачав відповідність безпекового сектору стандартам НАТО, що стало юридичним підґрунтям для подальшої євроатлантичної інтеграції.

У 2020 р. була ухвалена нова Стратегія національної безпеки «Безпека людини – безпека країни» [26]. Вже сама її назва свідчить про зміну парадигми: від державоцентричної моделі безпеки до людиноцентричної. Стратегія визначила серед пріоритетів «формування безпекового середовища» та «підвищення обороноздатності суспільства», що можна інтерпретувати як непряме визнання необхідності культури безпеки, хоча сам термін у документі не вживається.

У 2021 р. було ухвалено Стратегію воєнної безпеки України, яка серед ключових завдань визначила «забезпечення готовності суспільства до оборони держави» та «формування оборонної свідомості громадян» [27]. Цей документ був, мабуть, першим стратегічним актом, який прямо визнав необхідність роботи із суспільною свідомістю у безпековій сфері.

На інституційному рівні у цей період було створено кілька нових структур, дотичних до формування культури безпеки:

- Міністерство інформаційної політики (2014-2019) – було покликане протидіяти інформаційній агресії росії та формувати проукраїнський інформаційний простір, однак через обмежені ресурси та нечітку компетенцію не стало ефективним інструментом безпекової просвіти;

- Центр стратегічних комунікацій та інформаційної безпеки (створений при МЗС у 2015 р., реформований у 2021) – займався моніторингом дезінформації та підготовкою контрнарративів;

- Національний координаційний центр кібербезпеки при РНБО (2016) – зосереджувався на технічних аспектах кібербезпеки, але поступово розширював діяльність на сферу кіберграмотності населення.

На освітньому рівні відбулися певні зміни: у 2015 р. предмет «Захист Вітчизни» був реформований із включенням нового змісту, пов'язаного з реальними загрозами. У 2021 р. його було перейменовано на «Захист України», а зміст суттєво оновлено з акцентом на практичних навичках [23]. Водночас ці зміни були нерівномірними і залежали від конкретних регіонів та шкіл.

Для систематизації еволюції державної безпекової політики наведемо таблицю ключових нормативних актів та інституційних рішень (Табл. 2.1).

Таблиця 2.1

Ключові нормативно-правові акти та інституційні рішення у сфері безпеки (2014-2024 рр.)

Рік	Документ / рішення	Значення для культури безпеки
2014	Рішення РНБО про застосування ЗСУ	Визнання реальності воєнної загрози
2015	Стратегія національної безпеки	Визначення росії як загрози, курс на НАТО
2017	Доктрина інформаційної безпеки	Фіксація інформаційних загроз
2018	Закон «Про національну безпеку України»	Системна правова рамка безпеки, демократичний контроль
2020	Стратегія національної безпеки	Людиноцентрична модель безпеки
2021	Стратегія воєнної безпеки	«Оборонна свідомість громадян» як пріоритет
2021	Оновлення курсу «Захист України»	Реформа безпекової освіти
2022	Указ про загальну мобілізацію	Масова залученість суспільства до оборони
2023	Закон «Про основи національного спротиву» (набув чинності)	Інституціоналізація тероборони та руху спротиву
2024	Оновлений закон про мобілізацію	Уточнення обов'язків громадян у сфері оборони

Джерело: складено автором на основі [24; 26; 27; 28; 23; 25]

Період після 24 лютого 2022 р.: безпекова комунікація в умовах повномасштабної війни. Повномасштабне вторгнення росії створило принципово нову ситуацію для державної безпекової комунікації. Якщо до цього безпекова просвіта була завданням «на перспективу», то після 24 лютого вона стала питанням виживання – і суспільства, і держави.

Державна безпекова комунікація у перші місяці війни мала кілька характерних рис. По-перше, вона була персоналізована – ключовим комунікатором став Президент України В. Зеленський, чий щоденні

відеозвернення стали основним каналом зв'язку між владою та суспільством. По-друге, вона була максимально спрощена та емоційно насичена – складні безпекові питання перекладалися мовою, зрозумілою кожному. По-третє, вона поєднувала внутрішню та зовнішню комунікацію – звернення до українського суспільства одночасно були зверненнями до міжнародної спільноти [15, с. 45].

Водночас війна виявила низку проблем у сфері державної безпекової комунікації. Однією з них стала проблема балансу між відкритістю та безпекою інформації. В умовах воєнного часу частина інформації неминуче має бути засекреченою, але надмірна закритість підриває довіру суспільства. Інша проблема – координація між різними державними органами, які часто транслювали суперечливі повідомлення. Третя – недостатня увага до довгострокової просвітницької роботи на тлі домінування оперативної комунікації.

Важливим кроком стало посилення ролі Центру стратегічних комунікацій та інформаційної безпеки, який у 2022-2023 р.р. перетворився на основний інструмент координації інформаційної політики у безпековій сфері. Центр здійснює моніторинг дезінформації, підготовку аналітичних матеріалів, координацію комунікацій між державними органами [38].

Окремим напрямом державної безпекової просвіти стала підготовка населення до дій в умовах ракетних та бомбових обстрілів. Додаток «Повітряна тривога» (Air Alert), розроблений за підтримки Мінцифри, став одним із найбільш завантажуваних мобільних додатків в Україні – станом на початок 2024 р. його встановили понад 10 мільйонів користувачів [19]. Це приклад того, як технологічні інструменти можуть сприяти формуванню конкретних елементів культури безпеки – у даному випадку навичок реагування на повітряну загрозу.

Мінцифри також реалізувало проєкт із кіберграмотності населення. Курс «Цифрова грамотність для громадян» на платформі «Дія. Цифрова освіта» включає модулі з інформаційної безпеки, розпізнавання фейків та протидії маніпуляціям. Станом на 2024 р. його пройшли понад 1,5 мільйона

осіб [19]. Це свідчить про те, що державна політика у сфері безпекової просвіти поступово набуває системного характеру, хоча й залишається фрагментарною.

Проте, незважаючи на певний прогрес, державна політика формування культури безпеки досі не має цілісного стратегічного документу. Окремі елементи безпекової просвіти розпорошені між різними відомствами (Міноборони, МОН, Мінцифри, МВС, РНБО), і координація між ними залишається недостатньою. Немає єдиної концепції безпекової освіти, яка б охоплювала всі рівні – від шкільного до університетського та безперервного. Відсутня системна підготовка фахівців із безпекової комунікації.

О. Литвиненко справедливо зазначає, що «Україна потребує не окремих просвітницьких проєктів, а цілісної державної політики формування культури безпеки, яка б включала стратегічне планування, ресурсне забезпечення, міжвідомчу координацію та систему моніторингу ефективності» [5, с. 156]. Відсутність такої політики є одним із суттєвих недоліків чинної безпекової системи.

Для наочного порівняння стану безпекової просвіти в Україні та деяких інших країнах наведемо таблицю (Табл. 2.2).

Таблиця 2.2

Порівняльна характеристика систем безпекової просвіти

Параметр	Фінляндія	Естонія	Україна (до 2022)	Україна (після 2022)
Спеціальний закон про безпекову просвіту	Так (Закон про загальну оборону)	Так (Закон про національну оборону)	Ні	Ні (окремі положення у різних законах)
Обов'язковий курс безпеки у школі	Так, комплексний	Так, включно з кібербезпекою	Формально так, фактично маргіналізований	Так, оновлений курс «Захист України»
Загальна готовність до оборони	Концепція «тотальної оборони»	«Всеосяжна національна оборона»	Відсутня як концепція	Формується, Закон про основи національного спротиву
Регулярні навчання для	Так, систематичні	Так, включно з кібернавчаннями	Епізодичні	Зростають, але несистемні

Параметр	Фінляндія	Естонія	Україна (до 2022)	Україна (після 2022)
цивільного населення				
Довіра до безпекових інститутів	Висока (>80%)	Висока (>70%)	Низька (<30%)	Дуже висока (>90%)

Джерело: складено автором на основі [5; 48; 50]

Фінський та естонський досвід є особливо цікавим для України. Фінляндія, яка має тривалий досвід сусідства з росією та пам'ять про Радянсько-фінську війну 1939-1940 р.р., розбудувала модель «тотальної оборони», в якій кожен громадянин має визначену роль. Безпекова просвіта у Фінляндії є системною та охоплює все суспільство – від школярів до пенсіонерів. Організація MAOL (Maanpuolustuskuulutusyhdistys) забезпечує добровільну безпекову підготовку цивільного населення, а рівень підтримки загальної військової повинності стабільно перевищує 70% [48, с. 89].

Естонія після відновлення незалежності у 1991 р. цілеспрямовано формувала культуру безпеки, спираючись на пам'ять про радянську окупацію. Створена у 1999 р. Ліга оборони (Kaitseliit) об'єднує понад 26 тисяч добровольців і є ключовим інструментом залучення суспільства до оборони [48, с. 112]. Естонія також є одним із лідерів у сфері кібербезпеки та кіберграмотності – Центр кіберзахисту НАТО (CCDCOE) розташований саме у Таллінні.

Для України ці моделі є орієнтирами, хоча їх пряме копіювання неможливе через відмінності масштабу, ресурсів та контексту [6, с. 45]. Водночас ключовий урок із цих прикладів полягає у тому, що культура безпеки формується не під час кризи, а задовго до неї, і потребує довгострокових систематичних зусиль.

Отже, державна політика України у сфері безпекової просвіти та комунікації пройшла еволюцію від фактичної відсутності (1991-2013 рр.)

через фрагментарні реактивні спроби (2014-2021 рр.) до значно більш інтенсивної, але досі несистемної роботи в умовах повномасштабної війни. Ключовою проблемою залишається відсутність цілісного стратегічного документа, який би визначав мету, завдання, механізми та індикатори формування культури безпеки. Досвід Фінляндії та Естонії свідчить, що ефективна культура безпеки формується десятиліттями цілеспрямованої політики, а не виникає спонтанно під час кризи.

2.2. Війна за Незалежність України та її вплив на зміну безпекових орієнтацій українського суспільства

Війна, яку Україна веде з 2014 р. і яка набула повномасштабного характеру після 24 лютого 2022 р., стала найпотужнішим чинником трансформації безпекових орієнтацій українського суспільства. Масштаб цієї трансформації можна порівняти хіба що із зміною суспільної свідомості європейських народів під час та після Другої світової війни – з тією різницею, що в Україні цей процес відбувається у режимі реального часу, на очах у всього світу і в умовах безпрецедентного інформаційного середовища.

До 2014 р. значна частина українського суспільства – за різними оцінками, від третини до половини – не сприймала росію як загрозу. Це було зумовлено комплексом причин: тісні економічні зв'язки, культурна близькість, мовна спорідненість, родинні зв'язки, ностальгія за спільним радянським минулим. Навіть після подій 2008 р. (війна росії з Грузією), які продемонстрували агресивний характер російської зовнішньої політики, більшість українців не вважали, що подібне може статися з Україною.

Анексія Криму та початок бойових дій на Донбасі різко змінили картину. За даними КМІС, у грудні 2014 р. вже 73% українців називали росію «ворожою» або «недружньою» державою [12]. Однак процес зміни сприйняття не був миттєвим – він розтягнувся на роки і мав свої регіональні особливості. На заході та в центрі країни переоцінка відбулася швидше, на

сході та півдні – повільніше і болочіше, оскільки там зв'язки з росією були тіснішими.

Повномасштабне вторгнення 2022 р. стало остаточним переломом. Масовані ракетні удари по цивільній інфраструктурі, окупація значних територій, злочини проти цивільного населення у Бучі, Ірпені, Маріуполі ліквідували залишки ілюзій щодо «братерства» двох народів. За даними КМІС (березень 2022 р.), 98% українців (включно з російськомовними) вірили у перемогу, а 92% оцінювали відносини з росією як «ворожі» [12].

Ця трансформація має глибокі наслідки для культури безпеки. Суспільство, яке чітко усвідомлює загрозу, має значно вищу мотивацію до формування безпекових навичок, підтримки оборонних зусиль та дотримання безпекових правил. У цьому сенсі війна «зробила за кілька місяців те, що державна безпекова просвіта не зуміла зробити за десятиліття» – сформувала масове усвідомлення реальності загроз [20, с. 67].

Одним із найбільш вражаючих проявів зміни безпекових орієнтацій стала радикальна зміна ставлення суспільства до Збройних Сил. Як уже зазначалося у першому розділі, рівень довіри до ЗСУ зріс від 17% у 2012 р. до 96-97% у 2022-2024 р.р. [36; 37]. Такий рівень довіри є безпрецедентним не лише для України, а й у порівнянні з іншими країнами.

Змінилося і ставлення до військової служби. Якщо до 2014 р. служба в армії сприймалася як обтяжливий обов'язок, якого бажано уникнути, то після початку війни ставлення змінилося кардинально. Десятки тисяч добровольців записувалися до Збройних Сил та Територіальної оборони у перші дні повномасштабного вторгнення. За даними Генерального штабу, у перші тижні війни до територіальних центрів комплектування звернулося значно більше добровольців, ніж могло бути оперативно оброблено [20, с. 67].

Водночас слід зазначити, що ставлення до мобілізації залишається неоднозначним. Якщо добровільна служба сприймається суспільством із повагою, то примусова мобілізація, особливо на пізніших етапах війни, викликає значно більше суперечностей. За даними соціологічних досліджень

2024 р., підтримка мобілізації як такої залишається високою, але значна частина суспільства висловлює претензії до її механізмів – нерівномірності, корупції, відсутності чітких правил ротації [25]. Це свідчить про те, що навіть в умовах екзистенційної загрози культура безпеки не зводиться до безумовної покори – вона включає критичне ставлення до того, як держава реалізує безпекові функції.

Однією з найбільш характерних рис українського досвіду є феномен волонтерського руху, який можна розглядати як спонтанний прояв культури безпеки «знизу». Починаючи з 2014 р. волонтери забезпечували армію тим, чого не могла (або не встигала) забезпечити держава: від бронежилетів та тепловізорів до продуктів харчування та засобів гігієни. У 2022 р. масштаб волонтерства досяг безпрецедентних обсягів.

За оцінками різних досліджень, у 2022 р. тією чи іншою формою волонтерської діяльності була охоплена переважна більшість українського суспільства. Фонд «Повернись живим», Благодійний фонд Сергія Притули, «Армія SOS», «Каритас Україна» та сотні інших організацій мобілізували мільярди гривень на потреби оборони та гуманітарної допомоги [14, с. 78].

Волонтерський рух має кілька важливих вимірів з точки зору культури безпеки. По-перше, він свідчить про високий рівень суспільної самоорганізації, яка можлива лише при наявності розвинених горизонтальних зв'язків і взаємної довіри. По-друге, він демонструє, що безпека сприймається не лише як функція держави, а як спільна відповідальність. По-третє, волонтерство формує практичні навички – логістичні, комунікаційні, організаційні – які є елементами культури безпеки.

Закон України «Про основи національного спротиву», ухвалений у липні 2021 р. (за півр. до повномасштабного вторгнення), створив правову основу для Сил територіальної оборони як окремої складової Збройних Сил [25]. Цей закон став юридичним оформленням того процесу, який фактично розпочався ще у 2014 р., коли добровольчі батальйони стали ключовим елементом оборони.

Територіальна оборона є важливим інструментом формування культури безпеки з кількох причин:

- вона залучає широкі верстви населення до безпосередньої участі в обороні;
- вона створює мережу людей із базовою військовою підготовкою на місцевому рівні;
- вона формує відчуття спільної відповідальності за безпеку конкретної громади;
- вона є каналом поширення безпекових знань та навичок серед цивільного населення.

Станом на кінець 2024 р. Сили ТрО включали понад 100 тисяч осіб і відіграли важливу роль в обороні українських міст у перші тижні вторгнення, зокрема у боях за Київ, Харків, Чернігів, Суми [37].

Війна спричинила глибоку трансформацію української національної ідентичності, що має пряме відношення до культури безпеки. Якщо до 2014 р. українська ідентичність для значної частини суспільства мала переважно культурно-етнічний характер (мова, традиції, історія), то війна надала їй виразного безпекового виміру. Бути українцем стало означати не лише говорити українською чи шанувати народні традиції, а й бути готовим захищати свою країну.

Показовою є динаміка мовного вибору. За даними КМІС, частка тих, хто спілкується переважно українською мовою, зросла з 49% у 2021 р. до 64% у 2023 р. [12]. Це не лише мовне, а й ідентичнісне зрушення: відмова від російської мови для багатьох стала актом символічного спротиву, відмежування від агресора. Мовне зрушення є елементом ширшої трансформації ідентичності, в якій безпековий компонент займає центральне місце.

Одночасно сформувався новий пантеон героїв. Якщо у довоєнний період героїчні наративи були предметом гострих суперечностей (дискусії навколо УПА, «радянських героїв» тощо), то війна створила нових героїв, визнаних

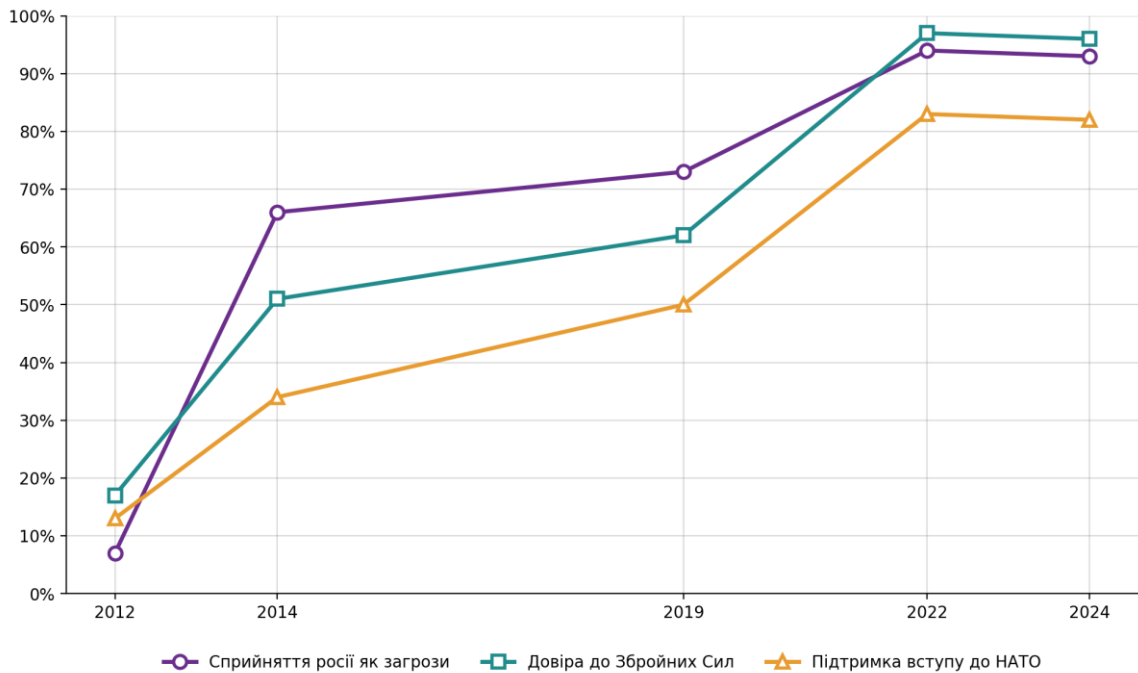
переважною більшістю суспільства. Захисники Маріуполя (полк «Азов», 36-та бригада), «Привид Києва» (навіть як міський міф), генерал-лейтенант Сирський, командир Залужний – усі вони стали символами спротиву, які формують нову безпекову ідентичність.

Водночас війна має і деструктивний вплив на культуру безпеки. Масштабні людські втрати, руйнування, вимушена міграція (за даними ООН, понад 6 мільйонів українців стали біженцями за кордоном, ще близько 5 мільйонів – внутрішньо переміщеними особами) створюють масовий травматичний досвід, наслідки якого проявлятимуться протягом десятиліть [34, с. 300].

Посттравматичний стресовий розлад (ПТСР) у комбатантів, тривожні розлади серед цивільного населення, «вигорання» волонтерів – усе це може підривати культуру безпеки у довгостроковій перспективі, якщо не буде забезпечена адекватна психологічна підтримка. Суспільство, травмоване війною, може розвинути як конструктивні безпекові установки (пильність, готовність, солідарність), так і деструктивні (агресивність, недовіра, ізоляціонізм).

Для ілюстрації масштабу трансформації безпекових орієнтацій українського суспільства наведемо рисунок, що відображає зміну ключових показників у динаміці (Рис. 2.1).

Рисунок 2.1. Динаміка безпекових орієнтацій українського суспільства (2012-2024 рр.)

Де:

Сприйняття росії як загрози

Довіра до ЗСУ

Підтримка вступу до НАТО

Джерело: побудовано автором на основі даних Центру Разумкова [36; 37] та КМІС [12]

Графік наочно демонструє два «стрибки» – у 2014 та 2022 р., що відповідають початку агресії та повномасштабному вторгненню. Між цими точками спостерігається поступове, але неухильне зростання всіх показників. Це свідчить про те, що трансформація безпекових орієнтацій не була одномоментним актом, а являла собою процес, який війна лише прискорила та радикалізувала.

Трансформація безпекових орієнтацій мала виражену регіональну специфіку. Західна Україна, де проукраїнські та прозахідні настрої домінували і до війни, не зазнала радикальних змін у ціннісних орієнтаціях – швидше, відбулося посилення вже наявних тенденцій. Центральна Україна зазнала більш помітної трансформації – від помірних позицій до чітко проукраїнських та прозахідних. Найбільш радикальні зміни відбулися на сході та півдні країни, де ще у 2013 р. значна частина населення схилилася до «проросійських» позицій.

Показовим є приклад Харкова – другого за розміром міста України, розташованого за 40 км від російського кордону. До 2014 р. Харків вважався «проросійським» містом з переважно російськомовним населенням. Однак після постійних обстрілів, руйнувань та жертв серед цивільного населення Харків став одним із символів українського спротиву. Соціологічні дослідження 2023 р. показують, що підтримка євроатлантичної інтеграції серед жителів Харкова перевищує 80%, що було б немислимим десять років тому [12].

Ця регіональна динаміка свідчить про те, що безпосередній досвід загрози є одним із найпотужніших чинників формування культури безпеки. Люди, які особисто пережили обстріли, окупацію, вимушене переміщення, набувають зовсім іншого ставлення до безпекових питань, ніж ті, хто знає про війну лише з медіа. Це створює як можливості (сформована «знизу» безпекова свідомість), так і ризики (різний рівень безпекової мотивації в різних регіонах та соціальних групах).

Окрему увагу слід звернути на поколіннєвий вимір трансформації. Діти та підлітки, які виростили в умовах війни (покоління, народжене після 2008-2010 рр.), формують свою ідентичність та систему цінностей у принципово іншому безпековому контексті, ніж попередні покоління. Для них війна є не аномалією, а нормою; загроза з боку росії – не абстракцією, а повсякденною реальністю; Збройні Сили – не маргінальним інститутом, а ключовим захисником [32, с. 78].

Це покоління потенційно може стати носієм принципово нової культури безпеки – більш усвідомленої, більш практично орієнтованої, більш інтегрованої у повсякденне життя. Проте існує і ризик мілітаризації свідомості, нормалізації насильства, емоційного вигорання. Завдання державної політики – спрямувати цей потенціал у конструктивне русло, забезпечивши не лише безпекову підготовку, а й психологічну підтримку та громадянське виховання.

Отже, війна за Незалежність України стала найпотужнішим чинником трансформації безпекових орієнтацій українського суспільства, спричинивши радикальні зміни у сприйнятті загроз, ставленні до Збройних Сил, готовності до оборони та національній ідентичності. Ці зміни мають як конструктивний потенціал (формування масової безпекової свідомості), так і ризики (травматичний досвід, мілітаризація мислення), які потребують системної державної політики, психологічної підтримки та громадянського виховання для довгострокового збереження.

2.3. Взаємодія органів державної влади та громадянського суспільства

Формування культури безпеки є процесом, який не може бути монополізований ані державою, ані громадянським суспільством. Він потребує їх ефективної взаємодії, де кожна сторона виконує специфічні функції та доповнює іншу. Аналіз цієї взаємодії в Україні виявляє складну, суперечливу і водночас надзвичайно динамічну картину.

Взаємовідносини між державою та громадянським суспільством у безпековій сфері пройшли кілька етапів.

До 2014 р. ці відносини характеризувалися переважно взаємною байдужістю. Держава не розглядала громадянське суспільство як партнера у безпековій сфері, а громадянське суспільство мало цікавилось безпековою проблематикою, зосереджуючись на правозахисних, екологічних та соціальних питаннях. Виняток становили нечисленні аналітичні центри (Центр Разумкова, Український центр економічних та політичних досліджень, Центр досліджень армії, конверсії та роззброєння), що займалися безпековою аналітикою, проте їхній вплив на реальну політику був обмеженим [14, с. 25].

2014 р. радикально змінив ситуацію. Неспроможність держави самотійно впоратися з безпековими викликами – від забезпечення армії до організації допомоги переселенцям – створила простір для масового входження громадянського суспільства у безпекову сферу. Волонтерські

організації фактично взяли на себе частину функцій, які мала б виконувати держава: постачання армії, медична евакуація, розвідка, пошук зниклих безвісти.

О. Корнієвський характеризує цей процес як «вимушене партнерство», яке виникло не через усвідомлену стратегію, а через необхідність: «Держава не мала альтернативи – без волонтерів оборона була б неможливою. Волонтери не мали альтернативи – без держави їхні зусилля не мали б організаційної рамки» [14, с. 45].

У 2015-2021 р.р. відбувалася поступова інституціоналізація цього партнерства. Було створено низку платформ для діалогу між владою та громадянським суспільством у безпековій сфері:

1. Громадські ради при Міністерстві оборони, МВС, СБУ – консультативно-дорадчі органи, що мали забезпечити участь громадськості у формуванні безпекової політики;

2. Консультативна рада з питань ветеранів при Президентові – платформа для діалогу з ветеранською спільнотою;

3. Міжвідомча комісія з питань реформування сектору безпеки і оборони – включала представників аналітичних центрів та міжнародних організацій.

Водночас ефективність цих платформ залишалася невисокою. Громадські ради часто перетворювалися на формальність, їхні рекомендації ігнорувалися, а реальний вплив на прийняття рішень був мінімальним. М. П. Требін зазначає, що «проблема полягала не у відсутності платформ для діалогу, а у відсутності політичної волі до справжнього партнерства» [34, с. 67].

Повномасштабне вторгнення створило якісно нову ситуацію. Взаємодія держави та громадянського суспільства набула характеру «воєнного партнерства», де обидві сторони були вимушені максимально координувати свої зусилля заради виживання.

Ключові напрями цієї взаємодії можна структурувати за таблицею (Табл. 2.3).

Таблиця 2.3

Напрями взаємодії держави та громадянського суспільства у безпековій сфері після 2022 р.

Напрямок	Роль держави	Роль громадянського суспільства	Форми взаємодії
Оборона	Командування, мобілізація, озброєння	Волонтерське забезпечення, ТрО, збір коштів	Координація постачань, волонтерські штаби при ОВА
Інформаційний простір	Офіційна комунікація, регулювання	Фактчекінг, OSINT, контрпропаганда	Спільні проекти з медіаграмотності
Гуманітарна допомога	Координація, розподіл ресурсів	Збір та доставка допомоги, евакуація	Волонтерські хаби, координація через ОВА
Ветеранська політика	Законодавство, соціальний захист	Реабілітація, адвокація, працевлаштування	Ветеранські організації, робочі групи
Кібербезпека	Державні CERT, кіберполіція	IT Army, кіберволонтери	Координація через Мінцифру
Безпекова освіта	Формальна освіта, навчальні плани	Тренінги, курси, просвітницькі проекти	Партнерство з НУО у розробці програм

Джерело: складено автором на основі [4; 14; 19; 25]

Одним із найбільш показових прикладів взаємодії у безпековій сфері є IT Army of Ukraine – ініціатива, анонсована Мінцифрою у перші дні повномасштабного вторгнення. Це, по суті, платформа для координації кібератак на російську інфраструктуру, до якої долучилися сотні тисяч добровольців з України та з усього світу. Хоча юридичний статус та етичні аспекти цієї ініціативи є дискусійними, вона демонструє принципово новий тип взаємодії держави та суспільства у безпековій сфері – не ієрархічний, а мережевий, не примусовий, а добровільний [19].

Іншим прикладом є рух OSINT (Open Source Intelligence – розвідка з відкритих джерел), де цивільні аналітики – часто без жодного спеціального навчання – здійснюють моніторинг пересувань російських військ, ідентифікацію військових злочинців, верифікацію інформації. Такі проекти, як InformNapalm, Molfar та інші, продемонстрували, що безпекова аналітика

може бути не лише державною монополією, а й продуктом громадянської ініціативи [16, с. 134].

Окрему роль у формуванні культури безпеки відіграють аналітичні центри, які є посередниками між академічним знанням, державною політикою та суспільною думкою.

Серед ключових аналітичних центрів, що працюють у безпековій сфері:

- Центр Разумкова – найбільший та найвідоміший український центр, що поєднує соціологічні дослідження з безпековою аналітикою. Його регулярні опитування є основним джерелом даних про безпекові установки суспільства [36; 37];

- Національний інститут стратегічних досліджень (НІСД) – державний аналітичний центр при Президентові, що готує аналітичні матеріали для РНБО та Адміністрації Президента;

- Центр досліджень армії, конверсії та роззброєння (ЦДАКР) – спеціалізується на воєнно-політичній аналітиці;

- Український інститут майбутнього – займається довгостроковим стратегічним прогнозуванням, у тому числі у безпековій сфері;

- Міжнародний центр протидії дезінформації – зосереджений на моніторингу та аналізі дезінформаційних кампаній.

Ці організації виконують кілька важливих функцій з точки зору культури безпеки. По-перше, вони генерують знання про безпекове середовище, загрози та можливості, роблячи його доступним для широкої аудиторії. По-друге, вони формують безпековий дискурс, визначаючи рамки обговорення безпекових питань. По-третє, вони здійснюють моніторинг та оцінку ефективності державної безпекової політики, виконуючи функцію громадського контролю.

Особливого значення набуває ветеранський рух, який є потенційно потужним чинником формування культури безпеки. Ветерани – люди, що безпосередньо пережили війну і мають реальний бойовий досвід – можуть

бути найбільш автентичними та переконливими носіями безпекових знань і цінностей.

За різними оцінками, до 2024 р. через Збройні Сили та інші силові структури пройшло кілька мільйонів українців. Це означає, що у суспільстві формується масова верства людей із безпосереднім досвідом війни, яка матиме визначальний вплив на суспільну свідомість протягом наступних десятиліть.

Водночас інтеграція ветеранів у мирне життя є складним процесом, що потребує системної державної політики. Досвід інших країн (США після В'єтнаму та Іраку, Ізраїль, Хорватія після війни 1991-1995 р.р.) свідчить, що без адекватної підтримки ветерани можуть стати не стабілізуючим, а дестабілізуючим чинником.

У 2023 р. в Україні було створено Міністерство у справах ветеранів (згодом реорганізоване), ухвалено Державну цільову програму з фізичної, медичної, психологічної реабілітації та соціальної і професійної реадaptaції ветеранів. Ветеранські організації (зокрема «Побратими», «Ветеранський хаб», «Veterano Pizza» як соціальне підприємство) активно працюють у сфері адвокації, реабілітації та працевлаштування ветеранів [34, с. 56].

Медіасередовище є ключовим простором, де формуються безпекові наративи, поширюються знання про загрози та моделюються безпекові практики. Роль медіа у формуванні культури безпеки в Україні після 2022 р. важко переоцінити.

У перші дні повномасштабного вторгнення було прийнято рішення про створення Єдиного інформаційного марафону «Єдині новини» – телевізійного мовлення, що об'єднало усі провідні телеканали. Це рішення, попри його критику за обмеження медіаплюралізму, забезпечило координацію інформаційного простору в критичний момент і запобігло панічним та дезінформаційним впливам.

Водночас тривале функціонування марафону (він діяв до серпня 2024 р.) викликало обґрунтовану критику з боку журналістської спільноти та міжнародних організацій. Інститут масової інформації, Комітет захисту

журналістів (CPJ), «Репортери без кордонів» (RSF) неодноразово зазначали, що марафон обмежує медіаплюралізм та перешкоджає критичному висвітленню дій влади [11]. Це створює дилему: з одного боку, координація інформаційного простору в умовах війни є необхідною для формування культури безпеки; з другого – монополізація інформаційного простору підриває довіру до медіа та суперечить демократичним стандартам.

Соціальні мережі стали ще одним важливим каналом формування безпекових установок. Telegram-канали з оперативною інформацією про ситуацію на фронті, повітряні тривоги та безпекові рекомендації набули мільйонних аудиторій. За даними дослідження Internews Ukraine, у 2023 р. 75% українців отримували новини переважно через соціальні мережі та месенджери, причому Telegram був найпопулярнішим джерелом інформації про безпекову ситуацію [46].

Проте соціальні мережі є також каналом поширення дезінформації, панічних настроїв та маніпулятивного контенту. Проблема протидії дезінформації у цифровому просторі буде детальніше розглянута у третьому розділі.

Окрему роль у формуванні безпекових установок відіграють релігійні організації. Православна церква України (ПЦУ), отримавши Томос про автокефалію у 2019 р., після початку повномасштабного вторгнення стала важливим елементом духовної підтримки суспільства та формування ідентичності спротиву. Капелани ПЦУ та інших конфесій супроводжують Збройні Сили, а церковні громади стали центрами волонтерської діяльності [20, с. 345].

Водночас ситуація з Українською православною церквою Московського патріархату (УПЦ МП) ілюструє безпековий вимір релігійного питання. Зв'язки УПЦ МП з Московським патріархатом, який відкрито підтримав агресію росії, стали серйозною безпековою проблемою. У 2023 р. Верховна Рада розпочала розгляд законопроекту про заборону діяльності релігійних організацій, пов'язаних з центрами впливу у державі-агресорі. Цей процес став

лакмусовим папірцем для культури безпеки: з одного боку, суспільство вимагало захисту від потенційного ворожого впливу; з другого – необхідно було забезпечити дотримання свободи віросповідання як фундаментального права.

Проблеми та суперечності взаємодії. Попри загалом позитивну динаміку взаємодії держави та громадянського суспільства у безпековій сфері, існує низка суперечностей, які потребують уваги.

Перша суперечність – між потребою координації та ризиком поглинання. Держава прагне координувати діяльність громадянського суспільства у безпековій сфері, що є зрозумілим з точки зору ефективності. Однак надмірна координація може перетворитися на контроль, а контроль – на обмеження автономії, що підриває саму суть громадянського суспільства. Як зазначає О. А. Корнієвський, «ефективне партнерство передбачає не підпорядкування, а взаємодоповнення, де кожна сторона зберігає свою ідентичність та незалежність» [14, с. 92].

Друга суперечність – між безпекою та правами людини. В умовах воєнного стану частина прав і свобод неминуче обмежується, що є юридично допустимим. Однак питання про межу цих обмежень залишається дискусійним. Обмеження свободи пересування (для чоловіків військового віку), свободи слова (воєнна цензура), свободи зібрань (заборона масових заходів) – усе це створює напруження між безпековими та правозахисними цінностями [14, с. 134].

Третя суперечність – між професіоналізацією та масовістю. Ефективна культура безпеки потребує і професійних безпекових інституцій (армія, спецслужби, поліція), і масової участі суспільства. Знаходження балансу між ними є постійним викликом. Надмірна професіоналізація відчужує суспільство від безпекової сфери; надмірна масовість може знизити ефективність та створити хаос.

Четверта суперечність – між короткостроковою мобілізацією та довгостроковою інституціоналізацією. Значна частина взаємодії держави та

громадянського суспільства у безпековій сфері має ситуативний, «пожежний» характер. Після завершення активних бойових дій ця взаємодія може згаснути, якщо не буде інституціоналізована – тобто закріплена у законах, організаційних структурах, фінансових механізмах.

Отже, взаємодія органів державної влади та громадянського суспільства у безпековій сфері продемонструвала значний потенціал — від волонтерського руху та територіальної оборони до аналітичних центрів та кіберактивізму. Водночас ця модель залишається переважно ситуативною та потребує інституціоналізації для забезпечення сталості у повоєнний період. Ключовими викликами є знаходження балансу між координацією та автономією, між безпекою та правами людини, між короткостроковою мобілізацією та довгостроковою стійкістю.

Висновок до Розділу 2

Проведений аналіз дозволяє зробити кілька принципових висновків щодо політичних чинників та інституційних механізмів трансформації культури безпеки в Україні.

Державна політика у сфері безпекової просвіти та комунікації пройшла еволюцію від практичної відсутності (до 2014 р.) через фрагментарні спроби (2014-2021 р.р.) до інтенсифікації в умовах повномасштабної війни (після 2022 р.). Проте ця політика досі не набула цілісного, стратегічного характеру: відсутній єдиний документ, який визначав би мету, завдання, механізми та показники ефективності формування культури безпеки. Окремі елементи безпекової просвіти розпоршені між різними відомствами без належної координації.

Порівняння з досвідом Фінляндії та Естонії показує, що ефективна культура безпеки формується не в умовах кризи, а задовго до неї, і потребує системних довгострокових зусиль. Україна, яка не мала такої підготовки,

компенсувала це масовою низовою мобілізацією суспільства – волонтерством, територіальною обороною, громадянською ініціативою.

Війна стала найпотужнішим чинником трансформації безпекових орієнтацій українського суспільства. Вона спричинила радикальну зміну сприйняття загроз, ставлення до Збройних Сил та оборони, національної ідентичності. Ці зміни є глибокими та, ймовірно, незворотними для нинішнього покоління. Водночас травматичний характер воєнного досвіду створює ризики для довгострокової культури безпеки, якщо не буде забезпечена системна робота із наслідками травми.

Взаємодія органів державної влади та громадянського суспільства у безпековій сфері продемонструвала як значний потенціал, так і суттєві суперечності. Волонтерський рух, ветеранські організації, аналітичні центри, ІТ-спільнота стали важливими суб'єктами безпекової культури. Однак модель цієї взаємодії залишається переважно ситуативною і потребує інституціоналізації для забезпечення її сталості у довгостроковій перспективі. Ключовим викликом є знаходження балансу між координацією та автономією, між безпекою та правами людини, між мобілізацією та демократією.

РОЗДІЛ 3

СТРАТЕГІЧНІ ПРІОРИТЕТИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ УТВЕРДЖЕННЯ ВИСОКОЇ КУЛЬТУРИ БЕЗПЕКИ

3.1. Впровадження стандартів НАТО у цивільній та політичній сферах

Євроатлантична інтеграція України, яка набула незворотного характеру після внесення відповідних змін до Конституції у 2019 р. та подання заявки на членство в НАТО у вересні 2022 р., є не лише зовнішньополітичним курсом, а й потужним чинником трансформації внутрішнього безпекового середовища. Впровадження стандартів НАТО стосується не лише військової сфери (переозброєння, реформа командної вертикалі, перехід на натівські калібри), а й значно ширшого кола питань – демократичного цивільного контролю, стійкості суспільства, захисту критичної інфраструктури, стратегічних комунікацій. Саме ці «невоєнні» аспекти натівських стандартів мають безпосереднє відношення до формування культури безпеки.

На Варшавському саміті 2016 р. НАТО прийняло «Зобов'язання щодо підвищення стійкості» (Resilience Commitment), визначивши сім базових вимог до національної стійкості країн-членів [50]:

- безперервність діяльності уряду та надання критичних державних послуг;
- стійкість енергопостачання;
- здатність ефективно реагувати на неконтрольований рух населення;
- стійкість систем забезпечення продовольством та водою;
- здатність реагувати на масові санітарні втрати;
- стійкість цивільних комунікаційних систем;
- стійкість цивільних транспортних систем.

Стратегічна концепція НАТО 2022 р., ухвалена на Мадридському саміті, посилила акцент на резильєнтності, визначивши її як «національну

відповідальність та колективне зобов'язання» [49, с. 7]. Документ прямо зазначає, що стійкість суспільства є передумовою ефективною колективною обороною і що вона включає не лише технічні та інфраструктурні, а й соціальні та культурні аспекти.

Для України ці стандарти є водночас і орієнтиром, і викликом. З одного боку, повномасштабна війна продемонструвала вражаючу резильєнтність українського суспільства: уряд продовжував функціонувати навіть у перші хаотичні дні вторгнення; енергосистема, попри масовані удари, не була повністю зруйнована; мільйони внутрішньо переміщених осіб були прийняті та розселені; система охорони здоров'я, хоча й перенавантажена, не колапсувала. З другого боку, ця резильєнтність здебільшого мала спонтанний, а не плановий характер – вона була результатом мобілізації суспільства, а не попереднього впровадження відповідних стандартів.

В. Горбулін зазначає, що «Україна фактично здає іспит на резильєнтність у режимі реального часу, не маючи попередньої підготовки. Завдання полягає у тому, щоб перетворити цей досвід на системні стандарти, які забезпечать стійкість у довгостроковій перспективі» [5, с. 178].

Одним із фундаментальних стандартів НАТО є демократичний цивільний контроль над збройними силами та сектором безпеки загалом. Цей принцип означає, що рішення про застосування військової сили, оборонний бюджет, кадрову політику у секторі безпеки приймаються демократично обраними цивільними органами, а силові структури підзвітні парламенту та суспільству.

Закон України «Про національну безпеку України» (2018) закріпив принцип демократичного цивільного контролю [24]. Стаття 4 Закону визначає його суб'єктами Верховну Раду, Президента, РНБО, Кабінет Міністрів, судові органи, а також громадськість. Однак реальне функціонування цього механізму залишається проблематичним.

Парламентський контроль здійснюється переважно через Комітет Верховної Ради з питань національної безпеки, оборони та розвідки. Проте, як

зазначає Г. Ситник, низкою чинників, ефективність цього контролю обмежена низкою чинників: недостатня кваліфікація частини парламентарів у безпекових питаннях, обмежений доступ до класифікованої інформації, відсутність власного аналітичного апарату комітету, а в умовах воєнного стану – й об'єктивні обмеження на публічність парламентської діяльності [30, с. 89].

Громадський контроль, попри його юридичне закріплення, також має суттєві обмеження. Громадські ради при силових відомствах часто формуються за формальними критеріями, не мають реальних повноважень і впливу. Журналістські розслідування у безпековій сфері ускладнюються воєнною цензурою та загрозами від представників силових структур. Водночас саме громадянське суспільство виявило численні випадки корупції у безпековому секторі (наприклад, справа щодо закупівель продовольства для армії, розкрита волонтерами у 2023 р.), що свідчить про потенціал громадського контролю навіть в умовах війни [32, с. 102].

Ефективний демократичний цивільний контроль є не лише формальною вимогою НАТО, а й важливим елементом культури безпеки. Суспільство, яке довіряє безпековим інститутам, але водночас контролює їх, формує збалансовану безпекову культуру, де підтримка армії поєднується з вимогою підзвітності, а патріотизм – з критичним мисленням.

Стандартизація та інтегрованість. Впровадження стандартів НАТО (STANAG – Standardization Agreement) охоплює широкий спектр питань – від технічних (калібри боєприпасів, системи зв'язку, медичні протоколи) до процедурних (порядок прийняття рішень, обмін розвідувальною інформацією, планування операцій) та управлінських (система управління якістю, управління ризиками, оцінка ефективності).

Для культури безпеки особливе значення мають ті стандарти, які стосуються «людського фактора»: підготовка кадрів, лідерство, етика, комунікації. Натівська модель військового лідерства принципово відрізняється від радянської, яка домінувала в Україні до 2014 р.. Якщо радянська модель ґрунтувалася на жорсткій ієрархії, безумовному виконанні

наказів та страху перед покаранням, то натівська – на ініціативі, відповідальності на кожному рівні, місійному командуванні, де підлеглий розуміє загальний задум і має свободу обирати засоби його реалізації [50; 49].

Перехід від однієї моделі до іншої є не лише організаційною, а й культурною трансформацією. Він потребує зміни ментальних моделей – і у військових, і у цивільних. Для ілюстрації цих відмінностей наведемо порівняльну таблицю (Табл. 3.1).

Таблиця 3.1

Порівняння радянської та натівської моделей безпекової культури

Параметр	Радянська/пострадянська модель	Натівська модель
Прийняття рішень	Централізоване, «зверху вниз»	Місійне командування, ініціатива на всіх рівнях
Ставлення до помилок	Покарання за помилки, приховування невдач	Аналіз помилок (lessons learned), культура навчання
Інформаційна політика	Секретність за замовчуванням	Відкритість за замовчуванням, секретність – виняток
Ставлення до особового складу	Людина як ресурс, що замінюється	Людина як найцінніший актив
Цивільно-військові відносини	Домінування військових, формальний контроль	Реальний демократичний цивільний контроль
Підготовка кадрів	Стандартизована, «конвеєрна»	Індивідуалізована, безперервна, критичне мислення
Ставлення до союзників	Домінування «старшого брата»	Рівноправне партнерство, консенсус

Джерело: складено автором на основі [5; 50; 49; 30]

Війна стала каталізатором переходу до натівської моделі, особливо на тактичному рівні. Українські військові на практиці переконалися у перевагах ініціативного командування, децентралізованого прийняття рішень, ефективного зворотного зв'язку. Проте на інституційному та стратегічному рівнях радянська спадщина залишається відчутною – у бюрократичних процедурах, кадровій політиці, ставленні до інформації [32, с. 109].

Однією з ключових концепцій, що впроваджуються у контексті наближення до НАТО, є концепція «всеосяжної оборони», яка передбачає залучення до забезпечення безпеки не лише збройних сил, а й усіх секторів держави та суспільства. Ця концепція, розвинута насамперед у скандинавських країнах та країнах Балтії, ґрунтується на розумінні того, що сучасні загрози мають гібридний характер і не можуть бути нейтралізовані виключно військовими засобами [48, с. 45].

Закон України «Про основи національного спротиву» (2021) є першим кроком у напрямку імплементації цієї концепції [25]. Він передбачає створення системи загальнодержавного спротиву, що включає військову складову (Сили ТрО), правоохоронну складову, цивільний спротив (ненасильницькі дії) та рух опору (дії на тимчасово окупованих територіях). Фактично цей закон визнає, що оборона є справою не лише армії, а й кожного громадянина – що є прямим виразом культури безпеки.

Проте імплементація закону залишається неповною. Система підготовки цивільного населення до дій в умовах національного спротиву перебуває на етапі розбудови. Не розроблено чітких протоколів для різних категорій населення. Координація між військовою та цивільною складовими спротиву потребує вдосконалення.

Впровадження натівських стандартів у сфері безпекової освіти є одним із ключових напрямів трансформації. Це стосується як професійної військової освіти (реформа ВВНЗ – вищих військових навчальних закладів), так і цивільної безпекової освіти.

Програма розвитку професійної військової освіти стала одним із ключових напрямів реформування. У рамках програми оновлюються навчальні плани ВВНЗ, впроваджуються нові методики викладання (акцент на критичному мисленні, ситуаційному аналізі, командній роботі замість зазубрювання статутів), здійснюється підготовка викладачів [2, с. 147].

У сфері цивільної освіти ключовою зміною стало оновлення предмету «Захист України» у школах. Програма, розроблена у 2021-2022 р.р., включає

модулі з основ національної безпеки, цивільного захисту, домедичної підготовки, кібербезпеки та інформаційної гігієни. У 2023 р. було запроваджено обов'язковий компонент базової військової підготовки, включаючи практичні заняття з тактичної медицини та основ тактичних дій.

Міністерство освіти і науки спільно з Міністерством оборони та НАТО розробляє концепцію безпекової освіти, яка б охоплювала всі рівні – від початкової школи до університетів та системи безперервної освіти дорослих. Ця концепція передбачає не лише окремий предмет, а й інтеграцію безпекової тематики у різні навчальні дисципліни: історію (розуміння безпекового контексту), географію (геополітичні аспекти), інформатику (кібербезпека), біологію (біологічні загрози та першу допомогу) тощо [23].

Ще одним важливим напрямом є впровадження натівських стандартів у сфері цивільного захисту. ДСНС (Державна служба України з надзвичайних ситуацій) з 2015 р. бере участь у Програмі НАТО «Наука заради миру та безпеки» та Євроатлантичному координаційному центрі реагування на катастрофи (EADRCC).

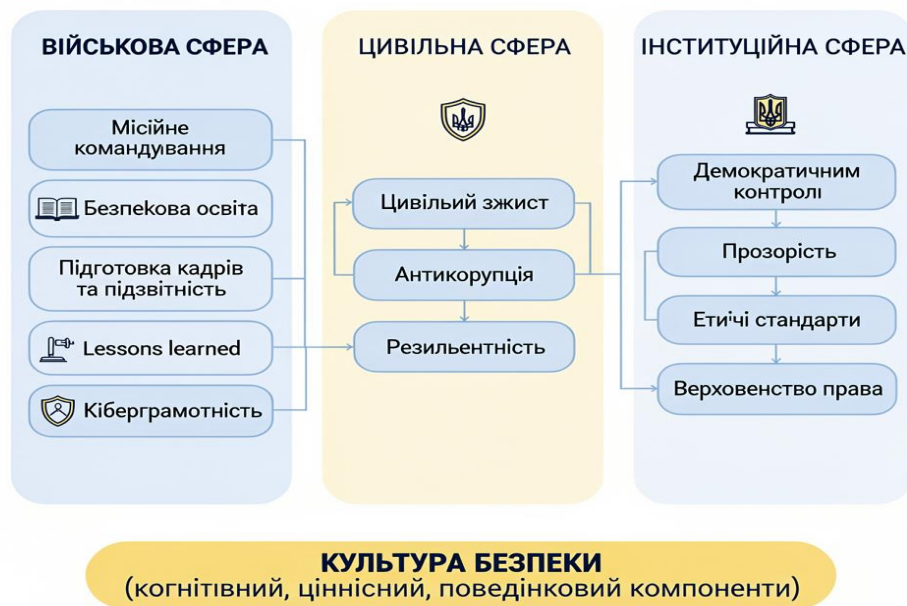
У 2023-2024 р.р. ДСНС за підтримки НАТО та ЄС розробила нові протоколи реагування на надзвичайні ситуації, що враховують досвід війни: евакуація населення з прифронтових та деокупованих територій, розмінування, реагування на наслідки ракетних ударів по критичній інфраструктурі. Ці протоколи є частиною ширшої системи цивільного захисту, яка формує практичний компонент культури безпеки [31, с. 78].

Для громадян це означає необхідність засвоєння конкретних навичок: поведінка під час повітряної тривоги, базова домедична допомога, правила поведінки в умовах хімічного чи радіаційного забруднення, дії при виявленні вибухонебезпечних предметів. Формування цих навичок через систему навчань, тренінгів та інформаційних кампаній є важливим елементом культури безпеки.

Л. Чекаленко наголошує, що євроатлантична інтеграція є не лише зовнішньополітичним курсом, а й внутрішнім трансформаційним проєктом [39, с. 58]

Рис. 3.1 ілюструє основні напрями впровадження стандартів НАТО, що мають значення для культури безпеки.

Рисунок 3.1. Напрями впровадження стандартів НАТО, дотичні до формування культури безпеки

Джерело: розроблено автором

Підсумовуючи, впровадження стандартів НАТО є не лише технічним процесом адаптації процедур та протоколів, а й глибокою культурною трансформацією, яка стосується ціннісних установок, моделей поведінки, організаційної культури. Для формування культури безпеки це означає перехід від патерналістської моделі (де безпека є виключною функцією держави) до партисипативної (де кожен громадянин є суб'єктом безпеки), від авторитарної (де інформація засекречена, а рішення приймаються вузьким колом) до демократичної (де є прозорість, підзвітність і суспільний діалог).

3.2. Інформаційна безпека та протидія дезінформації

Інформаційна безпека є одним із ключових вимірів сучасної культури безпеки. В умовах гібридної війни, яку росія веде проти України з 2014 р., інформаційний простір перетворився на повноцінне поле бою, де перемоги та поразки мають не менш реальні наслідки, ніж на фізичному полі бою. Формування спроможності суспільства протистояти інформаційним загрозам – дезінформації, пропаганді, маніпуляціям – є необхідною умовою високої культури безпеки.

Масштаб російських інформаційних операцій проти України є безпрецедентним. За оцінками Центру стратегічних комунікацій та інформаційної безпеки, росія щомісяця генерує десятки тисяч дезінформаційних повідомлень, спрямованих на українську та міжнародну аудиторію [38]. Ці повідомлення поширюються через множинні канали: державні ЗМІ (RT, Sputnik та їхні філії), соціальні мережі (боти та тролі), месенджери (Telegram-канали), а також через агентів впливу – осіб, які, свідомо чи несвідомо, транслюють російські наративи.

Є. Магда виділяє кілька ключових наративів, які росія послідовно просуває у контексті війни проти України [17, с. 201]:

- «Війна як провокація Заходу» – намагання представити конфлікт як результат «розширення НАТО», а не російської агресії;
- «Зрада еліт» – підрив довіри до українського керівництва через поширення інформації (часто сфабрикованої) про корупцію, некомпетентність, зраду;
- «Марність спротиву» – переконання українців у неможливості перемоги з метою підриву волі до опору;
- «Ностальгія за миром» – експлуатація природного бажання миру для просування капітулянтських настроїв;
- «Розколоти суспільство» – загострення внутрішніх суперечностей (мовних, регіональних, релігійних, між фронтом і тилом, між тими, хто залишився, і тими, хто виїхав).

Ці наративи не просто поширюють неправдиву інформацію – вони атакують саму культуру безпеки, намагаючись підірвати довіру (до інститутів, до союзників, до одне одного), послабити волю до спротиву та спотворити сприйняття загроз.

Доктрина інформаційної безпеки України, ухвалена у 2017 р., визначила ключові загрози в інформаційній сфері та основні напрями протидії [28]. Серед визначених загроз – інформаційна агресія росії, поширення сепаратистської та антиукраїнської пропаганди, кібератаки на інформаційну інфраструктуру.

На виконання Доктрини було ухвалено низку практичних рішень:

– заборона (починаючи з 2017 р.) ряду російських соціальних мереж та сервісів (ВКонтакте, Однокласники, Яндекс, Mail.ru) на території України. Це рішення було суперечливим – його критикували за обмеження свободи інтернету, проте воно суттєво зменшило присутність російського контенту в українському інформаційному просторі [28];

– створення Центру протидії дезінформації при РНБО (2021) – органу, покликаного координувати зусилля з виявлення та протидії дезінформаційним кампаніям. Центр здійснює моніторинг інформаційного простору, виявляє дезінформаційні наративи та готує спростування [38];

– ухвалення Закону «Про медіа» (2022), який модернізував регулювання медіапростору та запровадив механізми протидії дезінформації, зокрема можливість блокування медіа, що загрожують національній безпеці;

– запровадження санкцій проти ряду українських медіа та блогерів, підозрюваних у поширенні проросійської пропаганди. Зокрема, у 2021 р. були заблоковані телеканали «112 Україна», NewsOne та ZIK, які, за висновками РНБО, систематично транслиували проросійські наративи.

Ці заходи мали неоднозначну оцінку. З одного боку, вони суттєво обмежили можливості ворожої пропаганди в українському інформаційному просторі. З другого – викликали критику з боку частини журналістської спільноти та міжнародних організацій, які вбачали у них загрозу свободі слова. Ця дилема є типовою для формування культури безпеки: пошук балансу між

захистом від інформаційних загроз та збереженням демократичних свобод є постійним викликом.

Якщо заборони та блокування є «жорсткими» інструментами протидії дезінформації, то медіаграмотність є «м'яким», але потенційно більш ефективним у довгостроковій перспективі. Медіаграмотне суспільство здатне самостійно розпізнавати маніпуляції, критично оцінювати інформацію та протистояти пропаганді без необхідності державного втручання.

В Україні розвиток медіаграмотності отримав значний імпульс після 2014 р.. Ключовими акторами у цій сфері є:

- IREX (міжнародна організація) – реалізує проєкт «Вивчай та розрізняй» (Learn to Discern), спрямований на формування навичок критичного споживання інформації. За даними IREX, програма охопила понад 60 тисяч осіб у 2019-2023 р.р. [47];

- StopFake – українська ініціатива з фактчекінгу, створена у 2014 р. Спеціалізується на спростуванні російської дезінформації про Україну. За роки роботи перевірила та спростувала тисячі фейкових повідомлень;

- Центр медіаграмотності при Академії української преси – розробляє навчальні матеріали та програми з медіаграмотності для різних аудиторій;

- Платформа «Дія. Цифрова освіта» – включає курси з цифрової безпеки та розпізнавання дезінформації, доступні для всіх громадян.

У 2022 р. Міністерство освіти і науки включило медіаграмотність як наскрізну компетентність у новий стандарт початкової та базової середньої освіти. Це означає, що навички критичного аналізу інформації мають формуватися не лише в рамках окремого предмету, а й через інші дисципліни – мову, історію, суспільствознавство.

За даними дослідження IREX, рівень медіаграмотності в Україні залишається помірним, хоча й демонструє позитивну динаміку. Якщо у 2018 р. 58% українців вважали, що здатні відрізнити достовірну інформацію від фейку, то у 2023 р. цей показник зріс до 67% [47]. Водночас тести на реальну

здатність розпізнавання фейків показують значно нижчі результати – розрив між самооцінкою та реальними навичками залишається суттєвим.

Для ілюстрації стану медіаграмотності та інформаційної безпеки в Україні наведемо таблицю (Табл. 3.2).

Таблиця 3.2

Показники інформаційної безпеки та медіаграмотності в Україні (2020–2024 рр.)

Показник	2020	2022	2024
Довіра до ЗМІ, %	32	53	44
Самооцінка здатності розпізнати фейк, %	60	65	67
Реальна здатність ідентифікувати дезінформацію (тест), %	38	42	48
Використання кількох джерел для перевірки інформації, %	29	41	47
Знання про існування фактчекінгових ресурсів, %	24	39	45
Частка населення, що отримує новини переважно з соцмереж, %	62	72	75

Джерело: складено автором на основі даних IREX [47], Internews Ukraine [46], Центру

Разумкова [37]

Дані таблиці свідчать про кілька важливих тенденцій. По-перше, довіра до традиційних ЗМІ зросла у 2022 р. (ефект консолідації), але потім почала знижуватися – ймовірно, через критику інформаційного марафону та зростання ролі соціальних мереж. По-друге, розрив між самооцінкою та реальною здатністю розпізнавати фейки скорочується, але залишається значним. По-третє, зростає кількість людей, що використовують кілька джерел та знають про фактчекінгові ресурси, що свідчить про поступове формування навичок інформаційної гігієни.

Кібербезпека є ще одним критичним виміром інформаційної безпеки, що безпосередньо стосується культури безпеки. Україна стала об'єктом масованих кібератак задовго до повномасштабного вторгнення: атаки на енергосистему (2015, 2016), вірус NotPetya (2017), який завдав збитків на мільярди доларів, атаки на державні інформаційні системи (січень 2022 р.) [9, с. 56].

Цей досвід, попри його руйнівні наслідки, сприяв формуванню кіберстійкості. Україна розбудувала одну з найефективніших у Європі систем кіберзахисту, що включає:

- Державний центр кіберзахисту (CERT-UA) при ДССЗЗІ;
- Національний координаційний центр кібербезпеки при РНБО;
- кіберполіцію при МВС;
- підрозділи кібербезпеки СБУ та ГУР.

Для культури безпеки важливим є не лише інституційний, а й «громадський» вимір кібербезпеки. Д. Дубов зазначає, що «кібербезпека починається не з брандмауерів, а з людей. Найвразливішою ланкою будь-якої системи кібербезпеки є людина – користувач, який натискає на фішингове посилання, використовує слабкі паролі або нехтує оновленнями» [9, с. 72]. Відповідно, формування кібергігієни населення є не менш важливим, ніж розбудова технічної інфраструктури захисту.

Проект «Кібербезпека для громадян», реалізований Мінцифрою та USAID, спрямований на підвищення обізнаності населення у сфері кібербезпеки. Курси на платформі «Дія. Цифрова освіта» охоплюють такі теми, як захист персональних даних, безпечне використання інтернету, розпізнавання фішингових атак, двофакторна автентифікація [19]. Станом на 2024 рік ці курси пройшли понад 2 мільйони осіб.

Концепція стратегічних комунікацій (StratCom), широко використовувана у НАТО, передбачає координоване використання комунікаційних засобів для досягнення стратегічних цілей. На відміну від пропаганди, стратегічні комунікації базуються на правдивій інформації, але подають її у стратегічно вигідний спосіб.

Україна досягла значних успіхів у сфері стратегічних комунікацій після 2022 р.. Виступи Президента Зеленського перед парламентами різних країн, ефективне використання соціальних мереж (Twitter/X, Instagram, TikTok) для донесення українського наративу до міжнародної аудиторії, координація

повідомлень між різними державними органами – усе це сприяло формуванню потужного проукраїнського нарративу на міжнародному рівні [15, с. 55].

Водночас внутрішня стратегічна комунікація є менш ефективною. Г. Почепцов зазначає, що «Україна навчилася говорити із зовнішнім світом, але внутрішня комунікація між владою та суспільством залишається проблемною – занадто часто вона зводиться до одностороннього інформування замість діалогу» [22, с. 88]. Відсутність зворотного зв'язку, ігнорування критичних голосів, домінування емоційного контенту над аналітичним – усе це обмежує ефективність стратегічних комунікацій у формуванні культури безпеки.

Попри значний прогрес, сфера інформаційної безпеки стикається з низкою системних викликів.

Перший виклик – адаптивність ворога. Російська дезінформаційна машина постійно адаптується, шукаючи нові канали, нові нарративи, нові методи впливу. Якщо у 2014 р. основним каналом були телеканали, то нині це Telegram-канали, TikTok-відео, штучний інтелект (deepfakes, боти на основі ШІ). Протидія повинна бути не менш адаптивною, що потребує постійного оновлення інструментарію [46].

Другий виклик – інформаційна втома (information fatigue). Після понад двох років повномасштабної війни частина суспільства демонструє ознаки інформаційної втоми – зниження інтересу до новин, емоційне вигорання, бажання «відключитися» від інформаційного потоку. Це створює вразливість для дезінформації, яка може проникати через зниження критичності сприйняття.

М. Требін розглядає інформаційні операції як невід'ємну складову сучасних воєн, зазначаючи, що інформаційний простір перетворився на повноцінне поле бою [35, с. 234].

Третій виклик – свобода слова та безпека. Як зазначалося, протидія дезінформації часто вступає у протиріччя із свободою слова. Блокування медіа, переслідування блогерів, воєнна цензура – усі ці інструменти, виправдані в умовах війни, створюють ризик їх використання для обмеження

легітимної критики влади. Формування культури безпеки має включати не лише захист від зовнішньої дезінформації, а й збереження внутрішнього плюралізму та свободи дискусії.

О. Золотар обґрунтовує розуміння інформаційної безпеки людини як комплексного явища, що включає не лише захист персональних даних, а й здатність критично оцінювати інформацію [10, с. 78].

Четвертий виклик – «інформаційна бульбашка». Алгоритми соціальних мереж створюють «інформаційні бульбашки», де людина отримує переважно інформацію, що підтверджує її наявні переконання. У контексті безпеки це означає, що різні сегменти суспільства можуть жити у різних «інформаційних реаліях», що ускладнює формування спільного розуміння загроз.

П'ятий виклик – технологічний. Розвиток штучного інтелекту відкриває нові можливості як для дезінформації (deepfakes, автоматична генерація фейкового контенту), так і для протидії їй (автоматичне виявлення фейків, верифікація зображень) [5, с. 82]. Перемагатиме та сторона, яка краще освоїть ці технології.

Отже, інформаційна безпека та протидія дезінформації є критичним виміром сучасної культури безпеки, оскільки інформаційний простір перетворився на повноцінне поле бою. Україна досягла значного прогресу у протидії російській інформаційній агресії на інституційному та суспільному рівнях, проте стикається із системними викликами: адаптивністю ворожої пропаганди, інформаційною втомою суспільства, технологічними загрозами та необхідністю балансу між безпекою і свободою слова. Медіаграмотність та кібергігієна мають стати обов'язковими компетентностями кожного громадянина.

3.3. Перспективи розвитку культури безпеки у повоєнний період

Питання про повоєнний період може видатися передчасним, оскільки активні бойові дії тривають і перспективи їх завершення залишаються невизначеними. Однак стратегічне мислення передбачає саме таке «забігання наперед» – формування бачення майбутнього, яке визначає дії у теперішньому. Як зазначає О. Власюк, «повоєнна відбудова починається не після війни, а під час неї – через стратегічне планування, інституційну розбудову та формування суспільного консенсусу щодо майбутнього» [3, с. 145].

Сценарії завершення війни та їхні наслідки для культури безпеки. Характер завершення війни матиме визначальний вплив на подальший розвиток культури безпеки. Не претендуючи на вичерпність, можна окреслити кілька базових сценаріїв.

Сценарій 1: Рішуча перемога України (повне відновлення територіальної цілісності, включаючи Крим). Цей сценарій створив би найбільш сприятливі умови для формування позитивної, конструктивної культури безпеки. Досвід перемоги став би потужним консолідуючим чинником, а ветерани – героями-переможцями. Водночас існує ризик «ейфорії перемоги», яка може призвести до послаблення пильності та демобілізації безпекової свідомості – подібно до того, як після Другої світової війни у багатьох країнах Заходу знизився інтерес до оборонних питань.

Сценарій 2: Компромісне завершення (припинення вогню без повного відновлення кордонів, подібно до «заморожених конфліктів»). Цей сценарій створює складну ситуацію для культури безпеки: з одного боку, загроза не усунена повністю, що підтримує безпекову мотивацію; з другого – відчуття «незавершеності» та «несправедливості» може породити фрустрацію, радикалізацію та внутрішні конфлікти.

Сценарій 3: Тривале протистояння (продовження конфлікту низької інтенсивності). Цей сценарій, який певною мірою нагадує ситуацію 2015-2021 р.р., несе найбільші ризики для культури безпеки. Тривале протистояння без

видимих перспектив вирішення може призвести до «нормалізації війни» – стану, коли суспільство звикає до загрози і перестає сприймати її як таку.

Незалежно від сценарію, Україна у повоєнний період матиме справу із суспільством, глибоко трансформованим війною. Ця трансформація створює як безпрецедентні можливості, так і серйозні ризики для культури безпеки. Далі розглянемо ключові виклики та пріоритети повоєнного періоду.

За різними оцінками, після завершення активних бойових дій Україна матиме від 1 до 4 мільйонів ветеранів (залежно від тривалості війни та критеріїв визначення ветеранського статусу). Це означає, що кожна десята-двадцята людина у країні матиме безпосередній бойовий досвід. Для порівняння: в Ізраїлі, де суспільство традиційно вважається «мілітаризованим», частка ветеранів становить близько 15% населення [34, с. 200].

Ветерани є потенційно найпотужнішими носіями та трансляторами культури безпеки. Їхній досвід, навички, знання є безцінними для суспільства. Водночас без адекватної реінтеграції ветерани можуть стати чинником нестабільності: ПТСР, алкогольна та наркотична залежність, домашнє насильство, соціальна ізоляція, радикалізація – усі ці проблеми відомі з досвіду інших країн і потребують системного підходу.

Г. Перепелиця зазначає: «Суспільство, яке не зуміє гідно інтегрувати своїх ветеранів, втратить не лише людський потенціал, а й моральне право вимагати від наступних поколінь готовності до захисту країни» [20, с. 234]. Це зауваження вказує на прямий зв'язок між ветеранською політикою та культурою безпеки: якщо суспільство бачить, що ветеранів поважають, підтримують, інтегрують – це формує позитивне ставлення до військової служби та оборони; якщо ж ветеранів ігнорують або маргіналізують – це підриває готовність до захисту країни.

Досвід інших країн свідчить про різні моделі ветеранської політики. Ізраїль інтегрує ветеранський досвід у цивільне життя через систему резервістів та шир. мережу соціальної підтримки. США після проблем з

реінтеграцією ветеранів В'єтнаму створили розгалужену систему ветеранських пілг та послуг (Department of Veterans Affairs), хоча її ефективність залишається дискусійною. Хорватія після війни 1991-1995 р.р. мала серйозні проблеми з ветеранською радикалізацією, що частково було пов'язано з недостатньою реінтеграцією.

Для України стратегія ветеранської реінтеграції має включати кілька ключових компонентів (Табл. 3.3).

Таблиця 3.3

Ключові компоненти стратегії ветеранської реінтеграції та їхній зв'язок із культурою безпеки

Компонент	Зміст	Зв'язок із культурою безпеки
Медична реабілітація	Лікування поранень, протезування, реабілітація	Демонстрація цінності людського життя, підтримка воїнів
Психологічна підтримка	Терапія ПТСР, психологічне консультування, групи підтримки	Подолання травми, запобігання деструктивній поведінці
Професійна реадаптація	Перекваліфікація, працевлаштування, підприємництво	Використання набутих навичок у цивільній сфері
Соціальна інтеграція	Громадська активність, волонтерство, менторство	Ветерани як носії безпекових цінностей у суспільстві
Освітня діяльність	Ветерани як викладачі, тренери, лектори	Трансляція реального досвіду наступним поколінням
Символічне визнання	Нагороди, пам'ятники, комеморація	Формування героїчного наративу, зміцнення ідентичності

Джерело: складено автором на основі [20; 34; 33]

Деокуповані території та їхня реінтеграція. Окремим і надзвичайно складним завданням є реінтеграція деокупованих територій. Населення, що перебувало під окупацією (у Криму – з 2014 р., на частині Донбасу – з 2014-2015 р.р., на нових окупованих територіях – з 2022 р.), зазнало інтенсивної ідеологічної обробки, було позбавлене доступу до українського інформаційного простору і, відповідно, має іншу конфігурацію безпекових установок.

Досвід деокупації Херсонщини (листопад 2022 р.) та інших територій показує, що процес реінтеграції є тривалим і болісним. Він включає не лише відновлення інфраструктури та державних послуг, а й «реінтеграцію свідомості» – відновлення довіри до української держави, подолання наслідків ворожої пропаганди, формування спільної ідентичності. Для цього потрібні спеціальні програми безпекової та медійної просвіти, адаптовані до специфіки деокупованих територій [7, с. 45].

Повоєнна освіта та виховання. Система освіти є ключовим інструментом довгострокового формування культури безпеки. У повоєнний період вона має виконати кілька завдань.

По-перше, осмислити та передати досвід війни наступним поколінням. Це стосується як фактичного матеріалу (історія війни, причини, перебіг, наслідки), так і ціннісного (героїзм, жертвність, солідарність, але також жорстокість війни, страждання, ціна свободи). Завдання – не героїзувати війну, а сформувати реалістичне розуміння, що включає і гордість, і скорботу.

По-друге, забезпечити безперервність безпекової освіти. Існує ризик, що після завершення війни безпекова тематика знову буде маргіналізована в освітньому процесі – як це сталося після 1991 р.. Щоб цього уникнути, необхідно інституціоналізувати безпекову освіту: закріпити її у стандартах освіти, забезпечити підготовку кваліфікованих викладачів, розробити сучасні навчальні матеріали.

По-третє, готувати до нових загроз. Повоєнний період не буде безпечним – росія, ймовірно, продовжуватиме гібридну агресію, а глобальне безпекове середовище залишатиметься нестабільним. Освітня система має формувати не лише знання про минулі загрози, а й здатність ідентифікувати нові – кібератаки, інформаційні операції, економічний тиск, екологічні ризики.

Ключовим завданням повоєнного періоду є перетворення ситуативної мобілізації на стійку інституційну систему. Це передбачає кілька кроків.

1. Розробка та ухвалення Стратегії формування культури безпеки – цілісного документа, який визначав би мету, завдання, механізми, ресурси та

показники ефективності. Такий документ має бути розроблений за участю широкого кола стейкхолдерів – від силових відомств до освітніх установ, від аналітичних центрів до ветеранських організацій.

2. Створення інституційного механізму координації – органу (або наділення існуючого органу повноваженнями), який координуватиме зусилля різних відомств та організацій у сфері формування культури безпеки. Це може бути міжвідомча комісія при РНБО, окремий підрозділ у структурі Секретаріату РНБО або інша форма.

3. Розбудова системи моніторингу та оцінки – механізмів, що дозволятимуть відстежувати стан культури безпеки, виявляти проблемні зони та оцінювати ефективність вжитих заходів. Це може включати регулярні соціологічні дослідження, індекс культури безпеки, оцінку медіаграмотності тощо.

4. Забезпечення фінансування – виділення адекватних ресурсів на безпекову просвіту, освіту, комунікацію. Це має бути не залишковий, а пріоритетний напрям фінансування, що відповідає його значущості для національної безпеки.

Роль громадянського суспільства у формуванні культури безпеки після війни набуде нових форм. Волонтерські організації, які зараз зосереджені на підтримці армії та гуманітарній допомозі, трансформуються у організації, що працюватимуть із ветеранами, деокупованими територіями, безпековою просвітою. Ветеранські організації стануть одним із найвпливовіших секторів громадянського суспільства.

Ключовим питанням є збереження автономії громадянського суспільства у повоєнний період. Існує ризик, що після завершення активних бойових дій держава спробує «приборкати» громадянське суспільство, яке під час війни набуло значного впливу та ресурсів. Протидія цьому ризику є важливою умовою збереження демократичної моделі культури безпеки [14, с. 134].

Повоєнний розвиток культури безпеки в Україні неможливо розглядати поза міжнародним контекстом. Членство в НАТО (або рух у цьому напрямку), членство в ЄС (отримання статусу кандидата у 2022 р., початок переговорів у 2024 р.), а також загальна трансформація європейської безпекової архітектури – усе це визначатиме рамки, в яких формуватиметься українська культура безпеки.

Членство в НАТО, якщо воно відбудеться, створить принципово новий контекст. З одного боку, воно забезпечить Україні гарантії колективної безпеки (стаття 5 Вашингтонського договору), що зменшить рівень екзистенційної загрози. З другого – воно накладе нові зобов'язання: підтримку оборонних витрат на рівні не менше 2% ВВП, участь у місіях Альянсу, дотримання стандартів демократичного управління безпековим сектором.

Для культури безпеки це означає необхідність переходу від «воєнної» моделі (мобілізація перед обличчям безпосередньої загрози) до «натівської» (постійна готовність, заснована на інституціях, стандартах та усвідомленій участі). Це складніше завдання, ніж може видатися: підтримувати високу культуру безпеки в умовах миру та безпеки потребує інших інструментів, ніж в умовах війни.

Членство в ЄС також впливатиме на культуру безпеки через імплементацію європейських стандартів у сфері верховенства права, прав людини, захисту персональних даних, регулювання медіа. Ці стандарти формуватимуть «м'яку» безпеку – середовище, де безпека забезпечується не лише силовими, а й правовими, інституційними, культурними механізмами.

Окремого аналізу потребує питання Спільної політики безпеки та оборони ЄС (CSDP), яка після 2022 р. набула нового імпульсу. Прийняття Стратегічного компасу ЄС у березні 2022 р., збільшення оборонних витрат країн-членів, дискусії про «європейську армію» – усе це свідчить про те, що ЄС рухається у напрямку більшої безпекової інтеграції, і Україна має бути готовою долучитися до цих процесів [41].

У довгостроковій перспективі формування культури безпеки є частиною ширшого процесу формування стратегічної культури – системи уявлень, цінностей та практик, що визначають підхід суспільства та його еліт до питань використання сили, формування союзів, визначення загроз та можливостей.

До 2014 р. українська стратегічна культура характеризувалася невизначеністю, амбівалентністю, коливанням між різними геополітичними орієнтаціями. Війна сформувала значно чіткішу стратегічну культуру, яка включає: чітке визначення росії як загрози; орієнтацію на євроатлантичну інтеграцію; визнання необхідності сильної армії; усвідомлення важливості міжнародних союзів та партнерств; розуміння безпеки як комплексного явища, що не зводиться лише до воєнного виміру.

Завдання полягає у тому, щоб ця стратегічна культура, сформована у горнилі війни, збереглася та розвивалася і в повоєнний період. Для цього необхідна системна робота із її кодифікацією (у стратегічних документах), інституціоналізацією (через безпекові інституції) та трансляцією (через освіту, медіа, публічний дискурс) [7, с. 115].

Поряд із можливостями повоєнний період несе й серйозні ризики для культури безпеки.

Ризик демобілізації свідомості. Після завершення активних бойових дій може відбутися різке зниження безпекової мотивації – суспільство, втомлене війною, захоче «повернутися до нормального життя» і перестане сприймати безпеку як пріоритет. Цей ризик є тим більшим, чим тривалішою та виснажливішою буде війна.

Ризик радикалізації. Значна частина суспільства, травмована війною, може радикалізуватися – як у бік мілітаризму та агресивного націоналізму, так і, навпаки, у бік пацифізму та ізоляціонізму. Обидві крайності є деструктивними для збалансованої культури безпеки.

Ризик політизації безпеки. Безпекова тематика може стати інструментом політичної боротьби – різні політичні сили використовуватимуть безпекові наративи для мобілізації електорату,

дискредитації опонентів, обґрунтування авторитарних тенденцій. Це може підірвати суспільний консенсус щодо безпекових питань, який сформувався під час війни.

Ризик корупції у безпековому секторі. Повоєнний період характеризується великими потоками ресурсів (відбудова, оборонні витрати, міжнародна допомога), що створює сприятливе середовище для корупції. Корупція у безпековому секторі є одним із найбільш руйнівних чинників для культури безпеки, оскільки вона підриває довіру до інститутів.

Ризик міжнародної ізоляції. Хоча наразі Україна перебуває у фокусі міжнародної уваги та підтримки, після завершення війни ця підтримка може послабитися. «Втома від України» серед західних партнерів є реальним ризиком, який може ускладнити і євроатлантичну інтеграцію, і повоєнну відбудову.

Л. Чекаленко аргументує, що зовнішня політика України є невід'ємним чинником національної безпеки [39, с. 115].

Для системного бачення перспектив наведемо рисунок, що ілюструє модель формування культури безпеки у повоєнний період (Рис. 3.2).

Рис. 3.2. Модель формування культури безпеки в Україні у повоєнний період

Джерело: розроблено автором

На основі проведеного аналізу можна сформулювати низку рекомендацій щодо стратегічних пріоритетів формування культури безпеки:

Розробити та ухвалити Національну стратегію формування культури безпеки як окремий документ, що визначатиме цілі, завдання, механізми та індикатори. Цей документ має бути розроблений у широкому міжвідомчому та суспільному діалозі.

Створити систему безперервної безпекової освіти, що охоплює всі вікові групи та рівні – від дошкільного до безперервної освіти дорослих. Ключовий акцент – не на мілітаризації, а на формуванні критичного мислення, навичок реагування та усвідомлення цінності безпеки.

Розробити та імплементувати комплексну програму ветеранської реінтеграції, що включає медичну, психологічну, професійну та соціальну складові. Особливу увагу приділити використанню ветеранського досвіду у безпековій просвіті та освіті.

Посилити медіаграмотність населення через системні програми на всіх рівнях освіти та через громадські ініціативи. Медіаграмотність має стати обов'язковою компетентністю, а не факультативом.

Забезпечити баланс між безпекою та демократією – протидія загрозам не повинна ставати приводом для обмеження демократичних свобод. Демократичний цивільний контроль над безпековим сектором має бути реальним, а не формальним.

Інтегрувати безпекову культуру у процес євроатлантичної інтеграції – впровадження стандартів НАТО та ЄС має розглядатися не лише як технічне завдання, а й як культурна трансформація.

Підтримувати автономію та потенціал громадянського суспільства у безпековій сфері, забезпечуючи умови для його сталого функціонування після завершення війни.

Отже, перспективи розвитку культури безпеки у повоєнний період визначаються необхідністю перетворення ситуативної воєнної мобілізації на стійку інституціоналізовану систему. Ключовим ризиком є демобілізація суспільної свідомості після завершення активних бойових дій, що повторило б помилку 1991 р. Для запобігання цьому необхідні Національна стратегія формування культури безпеки, безперервна безпекова освіта, ефективна ветеранська реінтеграція та інтеграція у євроатлантичні структури.

Висновок до Розділу 3

Аналіз стратегічних пріоритетів та перспектив утвердження культури безпеки дозволяє зробити кілька важливих висновків.

Впровадження стандартів НАТО є потужним чинником трансформації не лише воєнної, а й цивільної та політичної сфер. Концепція резильєнтності, демократичний цивільний контроль, всеосяжна оборона, стратегічні комунікації – усі ці елементи натівського підходу безпосередньо стосуються формування культури безпеки. Однак їх імплементація потребує не лише зміни процедур, а й глибокої культурної трансформації – відходу від радянської спадщини авторитарного, закритого, ієрархічного управління безпекою.

Інформаційна безпека та протидія дезінформації є одним із найбільш актуальних вимірів культури безпеки в сучасних умовах. Україна досягла значного прогресу у протидії російській інформаційній агресії, але стикається з системними викликами: адаптивністю ворога, інформаційною втомою суспільства, необхідністю балансу між безпекою та свободою слова, технологічними загрозами (ШІ, deepfakes). Медіаграмотність та кібергігієна мають стати обов'язковими елементами безпекової культури кожного громадянина.

Повоєнний період є критичним для довгострокового утвердження культури безпеки. Ключове завдання – перетворити ситуативну, «воєнну» мобілізацію на стійку, інституціоналізовану культуру безпеки, що

відтворюється через освіту, інституції та соціальні практики. Для цього необхідні: стратегічний документ (Національна стратегія формування культури безпеки), інституційний механізм координації, система безперервної безпекової освіти, ефективна ветеранська політика, розвинене громадянське суспільство та інтеграція у євроатлантичні структури.

Найбільшим ризиком є демобілізація безпекової свідомості після завершення війни – повторення ситуації 1991 р., коли здобуття незалежності супроводжувалося ілюзією безпеки та системним роззброєнням суспільної свідомості. Запобігання цьому ризику є, мабуть, головним стратегічним завданням у сфері культури безпеки.

ВИСНОВКИ

Проведене дослідження політичних аспектів формування культури безпеки в українському суспільстві дозволяє сформулювати низку узагальнюючих висновків, що відповідають поставленим завданням.

1. Культура безпеки є складним, багатовимірним явищем, що інтегрує когнітивний (знання про загрози, механізми безпеки, права та обов'язки), ціннісний (ставлення до безпеки як суспільного пріоритету, відповідальність, солідарність, довіра до інститутів) та поведінковий (практичні навички, моделі реагування, участь у безпекових інститутах) компоненти. На відміну від спеціалізованих безпекових знань, що є прерогативою фахівців, культура безпеки є характеристикою суспільства в цілому і визначає його здатність розпізнавати загрози, адекватно оцінювати ризики та діяти відповідно до безпекових пріоритетів. Запропонована у роботі структурна модель культури безпеки дозволяє систематизувати різні прояви цього явища та визначити «точки входу» для державної політики.

2. Взаємозв'язок між політичною культурою та національною безпекою має двосторонній, діалектичний характер. Політична культура визначає те, як суспільство ідентифікує загрози (механізм секьюритизації), легітимізує безпекову політику (механізм довіри), бере участь у забезпеченні безпеки (механізм мобілізації) та контролює безпековий сектор (механізм підзвітності). Водночас безпекове середовище – особливо в умовах екзистенційної загрози – радикально трансформує політичну культуру, що підтверджується соціологічними даними: довіра до ЗСУ зростає з 17% у 2012 р. до 96% у 2023 р., підтримка вступу до НАТО – з 13% до 83%, сприйняття росії як загрози – з 7% до 93%. Ці безпрецедентні зміни свідчать про глибоку трансформацію безпекового виміру політичної культури українського суспільства.

3. Обрана методологічна рамка, що поєднує системний підхід, неінституціоналізм, конструктивізм та комплекс спеціальних методів (аналіз

документів, порівняльний метод, аналіз вторинних соціологічних даних, дискурс-аналіз), виявилася адекватною для дослідження культури безпеки як цілісного явища. Концептуальна модель, що структурує аналіз на трьох рівнях (макрорівень державної політики, мезорівень інституцій та медіа, мікрорівень індивідуальних установок), дозволила виявити як досягнення, так і системні прогалини у формуванні культури безпеки.

4. Державна політика України у сфері безпекової просвіти та комунікації пройшла еволюцію від фактичної відсутності (1991-2013 р.р.) через фрагментарні спроби (2014-2021 р.р.) до інтенсифікації в умовах повномасштабної війни (після лютого 2022 р.). Ключовими нормативними здобутками стали Закон «Про національну безпеку України» (2018), Стратегія національної безпеки (2020), Стратегія воєнної безпеки (2021), Закон «Про основи національного спротиву» (2021). Однак ці документи не формують цілісної стратегії культури безпеки – вони зосереджуються на інституційних та правових аспектах, залишаючи поза увагою систематичну роботу із суспільною свідомістю. Порівняння з досвідом Фінляндії та Естонії засвідчує, що ефективна культура безпеки формується десятиліттями цілеспрямованої політики, а не виникає спонтанно під час кризи.

5. Отже, війна за Незалежність України стала найпотужнішим чинником трансформації безпекових орієнтацій українського суспільства. Ця трансформація проявляється у кількох вимірах: радикальна зміна сприйняття загроз (усвідомлення росії як екзистенційної загрози); безпрецедентне зростання довіри до Збройних Сил; формування масового волонтерського руху як прояву низової культури безпеки; становлення Сил територіальної оборони як інституту залучення суспільства до оборони; трансформація національної ідентичності, в якій безпековий вимір зайняв центральне місце. Водночас війна створює і ризики: травматичний досвід мільйонів людей, інформаційна та емоційна втома, загроза мілітаризації суспільної свідомості. Залишається відкритим питання про глибину та стійкість цих змін – чи

збережуться вони після завершення активних бойових дій, чи є лише ситуативною реакцією на екзистенційну загрозу.

6. Взаємодія органів державної влади та громадянського суспільства у безпековій сфері продемонструвала значний потенціал, особливо у формах волонтерського руху, аналітичної діяльності, інформаційного спротиву та кіберактивізму. Ця взаємодія еволюціонувала від «вимушеного партнерства» (2014 р.) до більш координованої, хоча й не позбавленої суперечностей, моделі. Ключові суперечності стосуються балансу між координацією та автономією, між безпекою та правами людини, між короткостроковою мобілізацією та довгостроковою інституціоналізацією. Ветеранський рух, що формується, є потенційно найвпливовішим носієм культури безпеки, але його конструктивна роль залежить від ефективності державної ветеранської політики.

7. Впровадження стандартів НАТО є потужним чинником трансформації культури безпеки. Концепція резильєнтності, демократичний цивільний контроль, місійне командування, система «lessons learned», всеосяжна оборона – усі ці елементи натівського підходу передбачають не лише зміну процедур та протоколів, а й глибоку культурну трансформацію. Перехід від радянської моделі безпекової культури (централізація, секретність, людина як замінний ресурс) до натівської (ініціатива, відкритість, цінність людського життя) є процесом, що вже розпочався, але потребуватиме десятиліть для завершення. Війна стала каталізатором цього переходу на тактичному рівні, однак на стратегічному та інституційному рівнях радянська спадщина залишається відчутною.

8. Інформаційна безпека є одним із найбільш актуальних та водночас найбільш проблемних вимірів культури безпеки. Україна досягла значних успіхів у протидії російській дезінформації – як на інституційному рівні (Центр протидії дезінформації, Центр стратегічних комунікацій, законодавчі заходи), так і на суспільному (фактчекінгові ініціативи, OSINT-спільнота, медіаграмотність). Однак системні виклики залишаються: адаптивність

ворожій пропаганди, інформаційна втома суспільства, технологічні загрози (ШІ-генерований контент, deepfakes), розрив між самооцінкою медіаграмотності та реальними навичками, дилема між безпекою та свободою слова. Формування масової медіаграмотності та кібергігієни має стати стратегічним пріоритетом, а не факультативним доповненням до безпекової політики.

9. Повоєнний період є критичним для довгострокового утвердження культури безпеки. Головний ризик – повторення ситуації 1991 р., коли здобуття незалежності супроводжувалося ілюзією безпеки, демілітаризацією суспільної свідомості та системним нехтуванням безпековою проблематикою. Для запобігання цьому необхідна інституціоналізація культури безпеки – перетворення ситуативної воєнної мобілізації на стійку систему, що відтворюється через освіту, інституції, соціальні практики та суспільний дискурс. Ключовими інструментами є: Національна стратегія формування культури безпеки; система безперервної безпекової освіти; ефективна ветеранська реінтеграція; розвинуте та автономне громадянське суспільство; інтеграція у євроатлантичні структури.

Загальний висновок дослідження полягає у тому, що Україна переживає безпрецедентну трансформацію культури безпеки, каталізовану війною. Ця трансформація створює унікальне «вікно можливостей» для формування стійкої, демократичної культури безпеки, яка поєднуватиме високий рівень безпекової обізнаності та готовності з повагою до демократичних цінностей і прав людини. Однак реалізація цієї можливості не є автоматичною – вона потребує цілеспрямованої, послідовної та комплексної державної політики, активного громадянського суспільства та ефективної інтеграції у міжнародні безпекові структури. Культура безпеки формується не на полі бою – вона формується в школах, університетах, медіа, громадах, інституціях. І саме від того, наскільки ефективною буде ця робота, залежить не лише безпека, а й демократичне майбутнє України.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Алмонд Г., Верба С. Громадянська культура. Політичні установки і демократія п'яти націй / пер. з англ. Київ: Дух і Літера, 2020. 576 с.
2. Баровська А. В. Стратегічні комунікації: досвід НАТО. *Стратегічні пріоритети*. 2015. № 1 (34). С. 147-152.
3. Власюк О. С. Національна безпека України: еволюція проблем внутрішньої політики: вибр. наук. пр. Київ: НІСД, 2016. 528 с.
4. Власюк О. С., Кононенко С. В. Кремлівська агресія проти України: роздуми в контексті війни: монографія. Київ: НІСД, 2017. 304 с.
5. Горбулін В. П. Світова гібридна війна: український фронт: монографія. Київ: НІСД, 2017. 496 с.
6. Горбулін В. П. Україна і росія: дев'ятий вал чи Китайська стіна: монографія. Київ: НІСД, 2015. 134 с.
7. Горбулін В. П., Власюк О. С., Литвиненко О. В., Біньковський О. Б. Донбас і Крим: ціна повернення: монографія. Київ: НІСД, 2015. 474 с.
8. Дубов Д. В. Інформаційна безпека в умовах впровадження електронного урядування. *Стратегічні пріоритети*. 2010. № 3 (16). С. 120-126.
9. Дубов Д. В. Кіберпростір як новий вимір геополітичного суперництва: монографія. Київ: НІСД, 2014. 328 с.
10. Золотар О. О. Інформаційна безпека людини: теорія і практика: монографія. Київ: ТОВ «Видавничий дім «АртЕк»», 2018. 446 с.
11. Інститут масової інформації. Індекс свободи слова за 2023 р.. Київ: ІМІ, 2024. URL: <https://imi.org.ua> (дата звернення: 26.04.2025).
12. Київський міжнародний інститут соціології. Ставлення населення до росії і відносини з нею: результати телефонного опитування, проведеного 13-18 травня 2023 р.. Київ: КМІС, 2023. URL: <https://kiis.com.ua> (дата звернення: 15.02.2026).

13. Колодій А. Ф. Нація як суб'єкт політики. Львів: Кальварія, 1997. 55 с.
14. Корнієвський О. А. Громадські об'єднання у системі національної безпеки держави: монографія. Київ: НІСД, 2010. 396 с.
15. Кулеба Д. І. Війна за реальність: як перемагати у світі фейків, правд і спільнот. Харків: Віват, 2019. 384 с.
16. Магда Є. В. Гібридна агресія росії: уроки для Європи: монографія. Київ: Каламар, 2017. 268 с.
17. Магда Є. В. Гібридна війна: вижити і перемогти. Харків: Віват, 2015. 304 с.
18. Михальченко М. І. Україна як нова історична реальність: запасний гравець Європи. Дрогобич: Відродження, 2004. 488 с.
19. Міністерство цифрової трансформації України. Звіт Мінцифри за 2022-2023 р.р.. Київ, 2024. URL: <https://thedigital.gov.ua> (дата звернення: 03.03.2026).
20. Перепелиця Г. М. Україна – росія: війна в умовах співіснування. Київ: Стилос, 2015. 880 с.
21. Почепцов Г. Г. Інформаційні війни. Київ: Видавничий центр «Київський університет», 2015. 366 с.
22. Почепцов Г. Г. Стратегічні комунікації: стратегічні комунікації в політиці, бізнесі та державному управлінні. Київ: Альтерпрес, 2008. 216 с.
23. Про затвердження Державного стандарту базової середньої освіти: Постанова Кабінету Міністрів України від 30.09.2020 р. № 898. *Офіційний вісник України*. 2020. № 83.
24. Про національну безпеку України: Закон України від 21 червня 2018 р. № 2469-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2018. № 31. Ст. 241.
25. Про основи національного спротиву: Закон України від 16 липня 2021 р. № 1702-IX. *Відомості Верховної Ради України*. 2021. № 44. С. 367.
26. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 14 вересня 2020 р. «Про Стратегію національної безпеки України»: Указ

Президента України від 14.09.2020 р. № 392/2020. *Офіційний вісник Президента України*. 2020. № 22. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/3922020-35037> (дата звернення: 12.03.2026).

27. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 25 березня 2021 р. «Про Стратегію воєнної безпеки України»: Указ Президента України від 25.03.2021 р. № 121/2021. *Офіційний вісник Президента України*. 2021. № 9. С. 122.

28. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 29 грудня 2016 р. «Про Доктрину інформаційної безпеки України»: Указ Президента України від 25.02.2017 р. № 47/2017. *Офіційний вісник Президента України*. 2017. № 5. С. 15.

29. Рудич Ф. М. Політологія: підручник. 3-тє вид., перероб. і доп. Київ: Либідь, 2009. 480 с.

30. Ситник Г. П. Державне управління у сфері національної безпеки (концептуальні та організаційно-правові засади): підручник. Київ: НАДУ, 2012. 544 с.

31. Ситник Г. П., Олуйко В. М. Національна безпека України: теорія і практика: навч. посіб. Хмельницький; Київ: Кондор, 2017. 616 с.

32. Смолянчук В. Ф. Десекуритизація Збройних Сил України (1991–2014 рр.). *Вісник Національної академії державного управління при Президентові України. Серія «Державне управління»*. 2015. Вип. 3. С. 109-116.

33. Смолянчук В. Ф. Мілітарна культура суспільства: сутність та типологія. *Вісник Національної академії державного управління при Президентові України. Серія «Державне управління»*. 2019. Вип. 1. С. 56-64.

34. Требін М. П. Армія та суспільство: соціально-філософський аналіз взаємодії в умовах трансформації: монографія. Харків: ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2004. 404 с.

35. Требін М. П. Війни ХХІ століття. Харків: Право, 2021. 448 с.

36. Центр Разумкова. Зовнішньополітичні орієнтації громадян України: результати соціологічного дослідження (грудень 2022 р.). Київ, 2022. URL: <https://razumkov.org.ua> (дата звернення: 18.03.2026).
37. Центр Разумкова. Оцінка громадянами діяльності влади, рівень довіри до соціальних інститутів та політиків, електоральні орієнтації громадян (вересень 2024 р.). Київ, 2024. URL: <https://razumkov.org.ua> (дата звернення: 22.03.2026).
38. Центр стратегічних комунікацій та інформаційної безпеки. Дезінформаційні наративи про Україну: аналітичний огляд. Київ, 2024. URL: <https://spravdi.gov.ua> (дата звернення: 07.04.2026).
39. Чекаленко Л. Д. Зовнішня політика України: підручник. 2-ге вид. Київ: Дипломатична академія України, 2011. 477 с.
40. Яворська Г. М., Богомолів О. В. Непевний об'єкт бажання: Європа в українському політичному дискурсі: монографія. Київ: Стилос, 2010. 136 с.
41. A Strategic Compass for Security and Defence: For a European Union that Protects its Citizens, Values and Interests and Contributes to International Peace and Security. Council of the European Union. Brussels, 21 March 2022. 47 p.
42. Almond G. A., Verba S. The Civic Culture: Political Attitudes and Democracy in Five Nations. Princeton: Princeton University Press, 1963. 562 p.
43. Buzan B. People, States and Fear: An Agenda for International Security Studies in the Post-Cold War Era. 2nd ed. London: Harvester Wheatsheaf, 1991. 393 p.
44. Buzan B., Wæver O., de Wilde J. Security: A New Framework for Analysis. Boulder: Lynne Rienner Publishers, 1998. 239 p.
45. INSAG-4. Safety Culture: A Report by the International Nuclear Safety Advisory Group. Safety Series No. 75. Vienna: IAEA, 1991. 44 p.
46. Internews. Media Consumption Survey in Ukraine 2023. Kyiv: Internews Ukraine, 2023. URL: <https://internews.in.ua> (дата звернення: 14.04.2026).

47. IREX. Learn to Discern (L2D) – Media Literacy Training. 2023. URL: <https://www.irex.org/project/learn-discern-l2d-media-literacy-training> (дата звернення: 20.03.2025).

48. Jermalavičius T., Pernik P., Hurt M., Maasik H. Comprehensive Security and Integrated Defence: Challenges of Implementing Whole-of-Government and Whole-of-Society Approaches. Tallinn: International Centre for Defence and Security, 2014. 77 p.

49. NATO 2022 Strategic Concept: Adopted by Heads of State and Government at the NATO Summit in Madrid, 29 June 2022. Brussels: NATO, 2022. 12 p.

50. NATO. Commitment to Enhance Resilience: Issued by the Heads of State and Government participating in the meeting of the North Atlantic Council in Warsaw, 8-9 July 2016. Brussels: NATO, 2016. URL: https://www.nato.int/cps/en/natohq/official_texts_133180.htm (дата звернення: 05.04.2026).